

А П С Н Ы

А ҟ А З А Р А

ИСКУССТВО АБХАЗИИ ART
OF ABKHAZIA KUNST DER

ABCRAZIEN فن أبخازيا

ABHAZYA SANATI

АПСНЫ АҟАЗАРА

ИСКУССТВО

АБХАЗИИ

ART OF ABKHAZIA

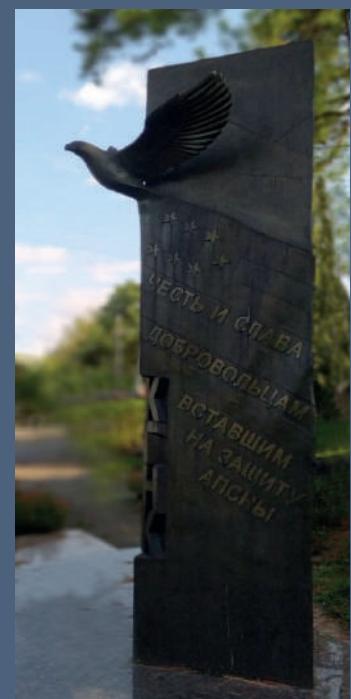
فن أبخازيا

ABCRAZIEN

ABHAZYA SANATI

4 / 2021

*"Абхазия не так одинока,
как изображают. Я сам
поражаюсь, сколько у нас
в мире друзей!"*

В. Г. Арзынба
1992 аш.

Арифа ҚАПБА

Аскульптор
Витали Цъениа

**Уара азқышықәса зырдәажәо, ҳа ҳтоурыхқәа рыхъкәиршәа,
Уара ҳбаашқәа реибаркыра, уара ҳанацәа ригәшәа.
Иҳацәтахазгырыңсқәа ртынчуа, ригәкәа ирықәыфуа убжьюуп,
Ушҳапзызаң уҳапзызоуп, уара имииңгырышаңууп.**

Рушьбей СМЫР

АҲАРАКЫРА ХАРАНТӘ ИУБАР҆ОУП

*Еиңардыруа аңсуа скульптор Витали Цъениа
Урыстәылатәи асахъатыхратә академия далахәылахеит*

Үрыстәылатәи асахъатыхратә академия апредидент Олег Кошкин инапы этсаңыз «Академия ҳатыр зқәу алахәыла» идилем Витали Цъениа Ақәа инапы иаирkit академия апредициум алахәыла Сергеи Олешниа.

Аскульптор В. Цъениа дийт Гедоута араион Ачандара ақыта. Аиҳабыратә классқәа рұны аттара аниңдоз иеазықаңтөн амедицинатә тараиурта аталарап, аха зегзы азбейт ашкол дшаалгаз еиңш иаҳыицхыз арраматура ақны иқалаз ахты. Даараذا иқәмманшәалахеит итихыз иамхәзәз икомандир исахва. Убасқан раңхызаң ақені дазхәыицт дсахъатыхорап азы аттара дталарап.

1970 ш. Витали дталаит Ақәатәи асахъатыхратә тараиурта. Ақазараңдаға Аза Аргәын асахъатыхбы изылкыз листатиаेи илүфеит, аскульптор иттара алагамтазы аттараиурта ақажыра иғәи иштеңкыз. Избанзар, курс ақны аттара иңзіздоз зегзы қәрала ақыра иеитбәцаң, арахь иаҳа иазықатдан. Аха ари иғәтакы анағзара алимыршент иртәфы, аскульптор Витали

Лакраба. «Иғызәа, Сергеи Іәың, Александр Коган, Евгени Котлиаров ухәа ҳайбаирдырит. Дара Қарттәи асахъатыхратә академия иалғаны ығыныңа игъежыны икан. Гәытгала итәын, ирақаңданы аус руан. Казарыла инхон, ишынеибакыз рмузақә аматқ рзура иазыхиан» – ихәеит Цъениа, Аргәын даниғәажәоз.

Анағс, Витали Цъениа аттара итсон Қарттәи асахъатыхратә академия, аскульптура афакультет ақны. Уа ақыра иңырхаган ақыртуда бызшәа ахызымдыруа, аха убриаан, даараذا ирақауп инағас аскульптор Гоги Очаури иказартқын аус ицура.

Витали идилемтә усумтала еилукаартә икан иказара атама хада апқәыс лыңшзара аскульптура аарпшра шакәз. Убарт иреиуюп апластика маң ала иқатдоу аскульптурақ «Ихту», «Ашылық», «Итәу», «Ағара». Витали Цъениа иаңдитоит ицқью, аңаңынрақә злуу, аграции агармониеси рыла итәу, иссирү ахәса рхәесахъақәа. «Образы женшин кажутся нам то окруженными неуловимой атмосферой созерцательности, то полными порыва» – лыңуеит Аза Аргәын иусумтақәа рзы.

Аңстазаара аңслымзрағ аамта ақәқәырта ақы ағуеит, иқазамызышәа иааннахәеит уи иашытакхәи шауда ... Нас, Анңаа уиешкануашәа, шаңсума ңса-зра зқым ақы аңжара ағаазышәара? Иүхәарың икоу Ҳазшаз шәхәхьеит, улахь ианңатәйз Иара шаниңахьеит... Кыр умчзар, шаштыз ашәтәз ашә аңжара ақымкәа, шара ашәтәра амаза аарты! Убри аүп Ҳазшаз узишаз, ахфылаақәа ридгаланы Иара еңш зеңшүү ургачамкыр азы ақәзам. Избахьеит, Ақаза айла ахұлахы имәйән лагамтәи нүәмтәи змазам шәкәык еңш даштхьо. Узғузен ҳәа дыңуушыар дрыңхыап. Издырзом. Дызғу шара ианидырлак ашытакх аүп уаргыры ианудыруа. Уи, Дқазаңәкъазар, иғәахәтәи дахъзот, Анңаа инапаңака дыкоуп... Аңстазаара аира аамта саҳаанхама сыйдыруам, аха Аханатә, Анңаа инапаңакы еңш Ақаза инапаңаки анышшашып аңсы штапло збахьеит!

Г.АЛАМИА

Иара убас, Витали Цъениа иапитцеит имаçымкә апс-уа интеллигенция рхағасхыңа. Убарт иреиуоп, иаххәл, иналукааша апс-уа театр аусуаңы: Аазиз Агрба, Шәарах Чачалиа, Минадора Зыхәба, Леуа Касланзиа. Дара қатоуп ағз-иалхны, апс-уа драмтеатр ағра дыршшоит.

«Итцаулу ауафа рнышшоит Витали Цъениа ипор-треткә. Исаиршуа дарбанзаалак, изааигәоу ауаа роум («Апа ипатрет», «Апхә лпатрет») мамзаргы, атэйләккы еицьрдшру ауаа роум - ифырхада зегы ирнүшшоит ауафа «ихатара». Убры ахатара иамоуп игәирпшшагу, ҳаңсыгыра узырбо акы. Аамтаңеи аепохакәеи реенитнырыпсахлоит, аха ҳара ҳышыңа ҳақоуп, ҳаңстазаара мөасуеит агәиртәреи алахъеңкәттареи еиттыпсахло. Витали Цъениа иусумтакәа ркны «ихатара» ауаа ишыңақиригәоит иуникалра, итакы, ампразы изин, иттыхәтә» - абас лыфуит Цъениа иреиаразы Урыстәыла асахъатыхыңа Реилазаара алахъыла, ақазараттаафы Лиудмила Павлова.

Витали, ағзабаа раңданы избо, ираңданы аус зуа, ираңданы ипшаауа, еиуеншым ахырхада тәа ркны эхы пызшәо, иара убас, амонументалтәи ачарттәи (станковый) апластикакны збафхатәра аазырпшхуо скульпторуп. Иара дравторуп Ағынцтылыатәеибашыраду ахны итхаша афырхада ракаңа ақытакәа Дәрәпшы Атареи. 1980 шықсазы аскульптор Витали Лакрбей иареи Члоу ақытакәа иапыртцеит абарелиеф «Амуза». Уи иаанарпшшоит апс-уа мотивкәа рыла еиуеншым атетаралтә сценакәа, ақытакәти Акултуратә Хан азы. Амала, 1992-1993 шш. рэтәи ҳаңашыраан уи апанно бжъазит.

Ақырту-апс-уа еибашыран Витали Цъениа ифыззә асахъатыхыңа иареи аплактакәа рыкада иалагеит. Урт аибашыра иағғылышы айшыра рыман, аибашыра ҳаңзырыкы ауаа чхархәни иаадыршшоит.

Анаас, зхы иакәиттәи Ақәака ианыхынхә, асахъатыхы дахыхынхоз иудаңын иибаз игәи имнәкьеит. Зегы рбган, изит ицәйрекәтәзәи ихиа иусумтакәа 15. Егырт асахъатыхыңа иалтшшоуп.

Олег ДАМЕНИА

ИАХЬА ҲАЗҚӘУ АМ҆ҚА: ҲАБАНАНАГОИ УИ?

«Сразы, сразы, съяпътажсәумтәи!
Сара оныда-гәарада...».
Г. Чачба (Шервашизе)

зегь реицш, иаргы, уи аамта цәгъазы ихы дахәар акын. Анафсан, аскульптор Марина Ешба лыпстазаара даналт, лтааңа азин иртейт ләзартатакы аус иуларц. Үакоуп аус ахыиа иахва уажәраанзагы.

2001-2011 шш. рэы В. Цъениа Апснытәи Асахъатыхыңа Реилазаара хантәаңы даман. Уи аамтазы илиршаш даара ирааңауп апс-уа сахъатыхыңа ркзара азыргаразы, атыпантәи ауаапсыра ҳаамтазтәи асахъатыхыңа ркзара дырдырразы. Еицмұркәзакәа ақәирекәтәзәи еиңикауан, ишыңырылан «Ашықәсаз иреигү аусумтә» ҳәа апремия.

«Витали Цъениа Апсни уи антыти деицирдүреит асахъатыхы маңара ҳәа ақымкәа, уаажәлларатә усзуғнбы. Апсны аиҳабыра рыцхыраалы, Цъениа аапсарада иреиоит, иргәрәоит Нхың Кавказ, Аладатәи Урыстәыла, Украина, Москва, Санкт-Петербург үхәа инхо асахъатыхыңа рырәиаратә еимадарақәа. Апс-уа қазаңа дрыцхрауеит еиуеншым ахырхада тәа рыла: Апсни уи антыти русумтакәа ркзыргақәтәзәи реиңкаара, ашәкәеи ақаталогкәи ртыжыра, Апсны асахъатыхыңа Реилазаара иалоу асахъатыхыңа авторитет змоу «ареитингкәа рылатцара» - ҳәа лығуан ақазараттааф Лиудмила Павлова, Цъениа Апсны Асахъатыхыңа Реилазаара данаңағылай.

Апсни уи антыти Витали Цъениа еиңикахъеит ҳаталатәи ицәйрекәтәзәи. Икәзара даара аинтерес ду атоуп Апснеицш, уи антытцы. Лассы-лассы ии кәзара ианырбаалоит афранцыз скульптор ду Маиолиа инырра.

«Одной из последних, и наиболее значимых, в области творческих достижений Виталия Викторовича представляется оригинальная композиция «Древо жизни», также выполненная в дереве, - ильюеит ақазараттаафы Светлана Шеликова, - Здесь мастер впервые представляет нам полуабстрактную, если не сказать сюрреалистическую скульптуру с вычурной композицией. Идейную нагрузку произведения олицетворяет не только символ продолжения жизни на земле в виде изящных фигур влюбленной пары, мастерски объединенных в единую круговую композицию, но и своеобразное преломление стилистических особенностей, характерных для искусства XX века и современной скульптуры вообще. Этую композицию можно назвать квинтэссенцией творчества Виталия Джекения, которая говорит нам о незаурядном таланте скульптора, оригинальности его представления о мироздании и продолжении жизни на земле. Художник подчеркивает вечность бытия, и, как бы, говорит нам - мир прекрасен».

Витали Цъениа, Дырмит Гәлия ихъз зху Ахынтыккада премия далаиреатуп. Изынкымкәа иусумтакәа ашықәсазы иреиңхаз ҳәа иалыркахъеит. Иара ианашуоп Урыстәылатәи асахъатыхада академия амедаль «Достойному», Урыстәыла асахъатыхыңа реилазаара ахтәи медаль, убас итегеси ахамтаңа. Уажәи ааигә, Урыстәылатәи асахъатыхада академия алахәылас икалара, иактивтәу иреиаратә усурал иалтшшоуп.

А поет абарт ицәхәакәа епиграфс иқатданы статиак зығхан 40 шыққа са уажәапхъа. Уи ажурнал «Алашара» ағғыы икыңхыын. Апсны иқаз усқан ақырту профессура асоветтә ҳәынтыккада имфаңнагоз аполитика иағагылоит ҳәа лахъ сыйтаны иақәызбейт ари асттия.

Аиашаз, усқан иахъа ааста еиҳа ақыр ҳаҳычан. Аха қырттәылатәи аиҳабыра маңа-аргама Апсны имфаңыргоз аполитика хықәкис иамаз уағы ибартә иқан. Уи лабәба иааңшит раңақ ҳара им-гакәа. Асоветтә ҳәынтыккада анхыбала, Қырттәыла Апсны иақәлеит. Аха Қырттәыла иамамызт аибашыратә пәкарала иазы-катаз ар. Урт рцынхәрас ашы-ута зықәни абаҳтаңа иртакыз аушынты, абъзар рытәнды, еибашыра Апсныка иаарыштит.

Урт занатс иримаз, рхы зланикәыргоз ақәйлары арх-рақәи ракәи. Аха адунеи ағы иқамлелитурт аанызкылашадае мчы! Бұзарла ҳара ҳхы ҳаҳычар ақәхеит. Ҳхы ҳаҳычейт, ақәылацәа Апсны иалхәеит, Қырттәыла ҳалтит, ҳхатәи ҳәынтыккада фапхъа ишыңақәхарылеит. Аконституция ҳадаңкылеит, тынч ҳхарахъ аиасра ҳеазаңкит. Даеакалагы хеин-кәырхаша ҳамазамызт!

Аха ҳара ҳазқәйлаз амфа згәмпхоз қырттәылаа рымада ракәзамызт. Ҳара иҳадыгылоз ҳәынтыккада азхатцаа артейт ООН иалахәыз даеа хә-ҳәынтыккада азхатцаа артейт. Қхыз иаабаргы ҳа-зхамтоз, аха ҳәынтыккада зыгәз-раз - лабәба иаабеит! Ус анакәх, ҳиаңтәаҳ макъаназ икыдуп! Ҳәынтыккада иаиуит ататтәи!

Иазгәататәуп арақа: ҳхынтыккада азхатцаа - ари азәгыыз! Ҳәынтыккада азхатцаа - ари азәгыыз! Ҳәынтыккада азхатцаа - ари азәгыыз!

Адунеи зегь ҳара иаҳеагылеит! Урт иҳадырцалеит фапхъа Қырттәыла қа ахынхәра! «Хаала» ишамуаз анырба, иақәыркит мчыла: Апсны амаңаа итацалан ажәлар ртыхетәи пыртқарп, аараг дара ирыдирттарп ызбейт ҳаңха зымчыз ахынтыккада. Аха уигъ иацымшәеит ажәлар, усқантәи аиҳабырагы. Уимоу, абъзар шыркызы, ажәлар анхамфа аиташыңақызлар иалагеит.

Ари амфа шымариамыз зегы иаабон. Еидара ғәгәнди ҳазқәа иқәлеит аибашыреи аблокадеи иаанрыжызы тәа змамыз апхаста. Уи иахъагы иаҳыншүшшоит. Зегы ириңкын аибашырағы ауаапсыра ихәңтәхаз, иаҳараңкы ағар. Уи даара аиарпсыгейт абицарақәа реимадара. Аибашыра иацымхаз ажәларгы аблокада ҳтакын! Қхыз ҳаңшыны ғызаралыккада абломызт. Аха ҳәынтыккада иацымхаз ажәларгы аблокада ҳтакын!

Аңыма импсыша аматәи азылақеуан ҳәа, 2008 ш. азы апс-уа ҳәынтыккада асуверенра азхатцаа анатеит Урыстәыла. Уи ала ҳмилаттә шәартадара ахчара иаиуит агартыла. Урыстәыла ашытакыз аицымхаз ажәларгы аблокада ҳтакын! Апсадғыл ахчара азхатцаа - уи дымытсейт! Уи ғызаралыккада ахчара азхатцаа - уи дымытсейт!

Риматтә дунеи иқәнәйкәаноуп ҳажәллар аибашыра ишамызлаз. Даеа доуҳатә дунеик урт ирымазамызт. Аха ари аибашыра - даеа еибашыран! Арақа еибашыуаз - ар-мчәа ракәзамызт. Нак-аак еиңагылаз - уажә-

раанза еицынхоз, ибзиан еибадыруаз апсуааи ақыртқеен ракәйн! Урт зыштыз, хықәкыс ирымаз еиңшамызт. Апсуаа рхыирысадгыли рыхычон, ақыртқеа атәым иашытан, амал дырхаяу! Иара убри ауп иҳәақәзытаз аибашъра алтшәағы!

Иазгәататәуп арақа даеакгы: ари аибашъра мөаңысуан иңдиоу сценариала. Ақыртуа апсуа дишыр ақәйн уи дахъапсуу азыхән. Насгыи ииңліх имәзамызт: ахәычы, абырг, архыс, ахатқа ҳә. Илшон апсуа диеихсны дишыр, ҳәызбала ихы хиттәар, амца дақеттан диблыр уб. ит. Апсуагы иеаиршыцылар ақхеит ақыртуа ишьра! Иеаиршыцылар ақхеит ақәылаа иеибашышь. 14-мзә инарзынаңшуа абас еибашыуан урт. Аибашъра итнашәаит апсуа идоуҳатә дунеи, иаанарпшит уаңнза инымпшуз, ихәәнен имаз ақәаныррақә. Аибашърағы аиаира ганы, ахъз рұнаны ианаауаз, апсуаа ақәылаа иңәынхаз ачан иазхәаңшуауз раңдағхеит! Урт амалагъамархъан. Амалахшара еимакны иаңы еицебашыуаз иахъа рығынтықа итсыит есааира зымехак тбаахо аиғагылара.

Убри аамтаз амал афы ҳажеларгы рпынта итасхъан. Аха амал рхашьас иамаз аңышәа дара ирымазамызт. Асоветтә система хыбгалахъан, аха ҳара ҳзы иғыңыз аңырмыйықтә системагы макъаназ ишьақымғылаңызт. Иашыталеит зегы амалрхара доусу ишилшоз ала! Уи ғың иашеит ҳаяа жәларра ғ-ғәйікны: ашықәгылара иалагеит ганкахы амалуаа, ағы аганахъ – ағар уаа. Ҳәрас иаңахузей, ари ҳаяа жәларразы ғың иңәыртциз ағын тұқатә шәртарақә ируакхеит.

Аха амалгы ахъчара атахуп! Уи хычазароуп зинла, моральла. Урт рыла ишьақәрығәем амал ашәартара акуп. Иалшоит усқан

иахъа амалумоуп, аха уатәы апсыз азы зтабаз еиңшүкәхар! Имауму амал атыхәала итахахью ауаапсыра рхыпхъаңзара? Зинла, моральла ишьақәрығәоу амал ахәынтықара иахъчозароуп, аха уи зылшо ахәынтықара ҳара макъана иҳамазам.

Амалрхара иаңуп даеа шәртәракгы: амал ауаа азеидкылазом, еилнахеит ақәымзар! Ишабалак амалрхара иашыталаз ауағы – уи апсыцәгъара изнартысует! Зыңсы цәгъахаз ауағы ауаа рыхынхара иңәудағхоит. Апсыцәгъара ауағы исоциалтә пәтказаара тнашәаует!

Еитах исхәоит: амал ауаа азеидкылазом! Ауаа еидызкыло, урт жәларны иқаңдо, ауағы дуағыздәуа – акультуроуп! Акультура ахәыштаарағы ақәзами ғың ииз амаалық ауағхара ахъхациркуа? Уи дмазеины дижом. Уи даниуа ақагь ибазом, ақагь иаңаңом, ақагь изеилкаазом. Уи ихала ихы изеиңшырхазом. Уи ихала ихы дахәо дқаларц азықәа дазықататәуп, даңатәуп! Апшқа иаңзара ахы ахъакуа итааңарапоуп, иахъхыркәшахо акультуроуп. Иара атааңарапы күлтүраратә структуроуп. Акультуроуп ииз азқы дуағыздәуа, идоуҳара шықәзырғыло, ахдырра изто, абызшәа изыртқо, имариам асоциалтә пәтказаара амәа даныртқо. Аха ауағы доухала, моральла иаңзареи ихъчареи зылшо ҳхатәи күлтүра ҳара иахъа иҳамазам! Ҳара иҳамазам атқытәантәи ашықәсқәа рзы иҳажәлаз амрашәарахътәи атехногентә цивилизация ҳаңыхъчара зылшо акультура!

Акультура апсы антоу, амч аномоу убасқан ауп, уи ала ҳзы нықәызго ауаапсыра анықоу. Акультура псуеит, уи ала ҳзы нықәызго ауаа анықамла. Абри ағыза атагылааашығы ҳаани

ҳаңоуп иахъа! Апсуала иахъа инхо-интиуа ауаа рхыпхъаңзара иагымхозар иаңлазом. ООН ақны ишьақәрығылоу астистистика излахәо ала, апсуа бызшәа дунеи ианыңаауа абызшәақәа ирхыпхъаңзалоуп! Ус анакәха, ҳара ҳмилаттә күлтүрагы дунеи аныңаауа амәа иануп!?

Аха ари амәа ҳара иаңтахны иалхамхәйт. Уи анылара мчыла иҳадызгало амрашәарахътәи амчқәа роуп, хатала англо-саксаа ривилизация. Уи амәхак есааира итбаахоит ҳара ҳкны маңара ақәым, пыхъатәи асоветтә ҳәынтықара атерриториағы. Иазгәататәуп арақа, абри атерриториағы иахъа макъанагы имәңысуеит аидеологиятә (информациятә) еибашьра. Арақа еиғаңайт амрашәарахътәи амрагыларахътәи амчқәа. Амрашәарра ашытоуп ауаатәысса тоурыхла, милятла, күлтүрала, динла уб. ит. имшо, урт иримоу аиуеңшымрақәа. Уи ихала ихы дахәо дқаларц азықәа дазықататәуп, даңатәуп! Апшқа иаңзара ахы ахъакуа итааңарапоуп, иахъхыркәшахо акультуроуп. Иара атааңарапы күлтүраратә структуроуп. Акультуроуп ииз азқы дуағыздәуа, идоуҳара шықәзырғыло, ахдырра изто, абызшәа изыртқо, имариам асоциалтә пәтказаара амәа даныртқо. Аха ауағы доухала, моральла иаңзареи ихъчареи зылшо ҳхатәи күлтүра ҳара иахъа иҳамазам! Ҳара иаңарапа ғың ииз амаалық ауағхара ахъхациркуа? Уи даниуа ақагь ибазом, ақагь иаңаңом, ақагь изеилкаазом. Уи дмазеины дижом. Уи зинла ахъакуа итааңарапоуп, иахъхыркәшахо акультуроуп. Иара атааңарапы күлтүраратә структуроуп. Акультуроуп ииз азқы дуағыздәуа, идоуҳара шықәзырғыло, ахдырра изто, абызшәа изыртқо, имариам асоциалтә пәтказаара амәа даныртқо. Аха ауағы доухала, моральла иаңзареи ихъчареи зылшо ҳхатәи күлтүра ҳара иахъа иҳамазам! Ҳара иаңарапа ғың ииз амаалық ауағхара ахъхациркуа? Уи даниуа ақагь ибазом, ақагь иаңаңом, ақагь изеилкаазом. Уи дмазеины дижом. Уи зинла ахъакуа итааңарапоуп, иахъхыркәшахо акультуроуп. Иара атааңарапы күлтүраратә структуроуп. Акультуроуп ииз азқы дуағыздәуа, идоуҳара шықәзырғыло, ахдырра изто, абызшәа изыртқо, имариам асоциалтә пәтказаара амәа даныртқо. Аха ауағы доухала, моральла иаңзареи ихъчареи зылшо ҳхатәи күлтүра ҳара иахъа иҳамазам! Ҳара иаңарапа ғың ииз амаалық ауағхара ахъхациркуа? Уи даниуа ақагь ибазом, ақагь иаңаңом, ақагь изеилкаазом. Уи дмазеины дижом. Уи зинла ахъакуа итааңарапоуп, иахъхыркәшахо акультуроуп. Иара атааңарапы күлтүраратә структуроуп. Акультуроуп ииз азқы дуағыздәуа, идоуҳара шықәзырғыло, ахдырра изто, абызшәа изыртқо, имариам асоциалтә пәтказаара амәа даныртқо. Аха ауағы доухала, моральла иаңзареи ихъчареи зылшо ҳхатәи күлтүра ҳара иахъа иҳамазам! Ҳара иаңарапа ғың ииз амаалық ауағхара ахъхациркуа? Уи даниуа ақагь ибазом, ақагь иаңаңом, ақагь изеилкаазом. Уи дмазеины дижом. Уи зинла ахъакуа итааңарапоуп, иахъхыркәшахо акультуроуп. Иара атааңарапы күлтүраратә структуроуп. Акультуроуп ииз азқы дуағыздәуа, идоуҳара шықәзырғыло, ахдырра изто, абызшәа изыртқо, имариам асоциалтә пәтказаара амәа даныртқо. Аха ауағы доухала, моральла иаңзареи ихъчареи зылшо ҳхатәи күлтүра ҳара иахъа иҳамазам! Ҳара иаңарапа ғың ииз амаалық ауағхара ахъхациркуа? Уи даниуа ақагь ибазом, ақагь иаңаңом, ақагь изеилкаазом. Уи дмазеины дижом. Уи зинла ахъакуа итааңарапоуп, иахъхыркәшахо акультуроуп. Иара атааңарапы күлтүраратә структуроуп. Акультуроуп ииз азқы дуағыздәуа, идоуҳара шықәзырғыло, ахдырра изто, абызшәа изыртқо, имариам асоциалтә пәтказаара амәа даныртқо. Аха ауағы доухала, моральла иаңзареи ихъчареи зылшо ҳхатәи күлтүра ҳара иахъа иҳамазам! Ҳара иаңарапа ғың ииз амаалық ауағхара ахъхациркуа? Уи даниуа ақагь ибазом, ақагь иаңаңом, ақагь изеилкаазом. Уи дмазеины дижом. Уи зинла ахъакуа итааңарапоуп, иахъхыркәшахо акультуроуп. Иара атааңарапы күлтүраратә структуроуп. Акультуроуп ииз азқы дуағыздәуа, идоуҳара шықәзырғыло, ахдырра изто, абызшәа изыртқо, имариам асоциалтә пәтказаара амәа даныртқо. Аха ауағы доухала, моральла иаңзареи ихъчареи зылшо ҳхатәи күлтүра ҳара иахъа иҳамазам! Ҳара иаңарапа ғың ииз амаалық ауағхара ахъхациркуа? Уи даниуа ақагь ибазом, ақагь иаңаңом, ақагь изеилкаазом. Уи дмазеины дижом. Уи зинла ахъакуа итааңарапоуп, иахъхыркәшахо акультуроуп. Иара атааңарапы күлтүраратә структуроуп. Акультуроуп ииз азқы дуағыздәуа, идоуҳара шықәзырғыло, ахдырра изто, абызшәа изыртқо, имариам асоциалтә пәтказаара амәа даныртқо. Аха ауағы доухала, моральла иаңзареи ихъчареи зылшо ҳхатәи күлтүра ҳара иахъа иҳамазам! Ҳара иаңарапа ғың ииз амаалық ауағхара ахъхациркуа? Уи даниуа ақагь ибазом, ақагь иаңаңом, ақагь изеилкаазом. Уи дмазеины дижом. Уи зинла ахъакуа итааңарапоуп, иахъхыркәшахо акультуроуп. Иара атааңарапы күлтүраратә структуроуп. Акультуроуп ииз азқы дуағыздәуа, идоуҳара шықәзырғыло, ахдырра изто, абызшәа изыртқо, имариам асоциалтә пәтказаара амәа даныртқо. Аха ауағы доухала, моральла иаңзареи ихъчареи зылшо ҳхатәи күлтүра ҳара иахъа иҳамазам! Ҳара иаңарапа ғың ииз амаалық ауағхара ахъхациркуа? Уи даниуа ақагь ибазом, ақагь иаңаңом, ақагь изеилкаазом. Уи дмазеины дижом. Уи зинла ахъакуа итааңарапоуп, иахъхыркәшахо акультуроуп. Иара атааңарапы күлтүраратә структуроуп. Акультуроуп ииз азқы дуағыздәуа, идоуҳара шықәзырғыло, ахдырра изто, абызшәа изыртқо, имариам асоциалтә пәтказаара амәа даныртқо. Аха ауағы доухала, моральла иаңзареи ихъчареи зылшо ҳхатәи күлтүра ҳара иахъа иҳамазам! Ҳара иаңарапа ғың ииз амаалық ауағхара ахъхациркуа? Уи даниуа ақагь ибазом, ақагь иаңаңом, ақагь изеилкаазом. Уи дмазеины дижом. Уи зинла ахъакуа итааңарапоуп, иахъхыркәшахо акультуроуп. Иара атааңарапы күлтүраратә структуроуп. Акультуроуп ииз азқы дуағыздәуа, идоуҳара шықәзырғыло, ахдырра изто, абызшәа изыртқо, имариам асоциалтә пәтказаара амәа даныртқо. Аха ауағы доухала, моральла иаңзареи ихъчареи зылшо ҳхатәи күлтүра ҳара иахъа иҳамазам! Ҳара иаңарапа ғың ииз амаалық ауағхара ахъхациркуа? Уи даниуа ақагь ибазом, ақагь иаңаңом, ақагь изеилкаазом. Уи дмазеины дижом. Уи зинла ахъакуа итааңарапоуп, иахъхыркәшахо акультуроуп. Иара атааңарапы күлтүраратә структуроуп. Акультуроуп ииз азқы дуағыздәуа, идоуҳара шықәзырғыло, ахдырра изто, абызшәа изыртқо, имариам асоциалтә пәтказаара амәа даныртқо. Аха ауағы доухала, моральла иаңзареи ихъчареи зылшо ҳхатәи күлтүра ҳара иахъа иҳамазам! Ҳара иаңарапа ғың ииз амаалық ауағхара ахъхациркуа? Уи даниуа ақагь ибазом, ақагь иаңаңом, ақагь изеилкаазом. Уи дмазеины дижом. Уи зинла ахъакуа итааңарапоуп, иахъхыркәшахо акультуроуп. Иара атааңарапы күлтүраратә структуроуп. Акультуроуп ииз азқы дуағыздәуа, идоуҳара шықәзырғыло, ахдырра изто, абызшәа изыртқо, имариам асоциалтә пәтказаара амәа даныртқо. Аха ауағы доухала, моральла иаңзареи ихъчареи зылшо ҳхатәи күлтүра ҳара иахъа иҳамазам! Ҳара иаңарапа ғың ииз амаалық ауағхара ахъхациркуа? Уи даниуа ақагь ибазом, ақагь иаңаңом, ақагь изеилкаазом. Уи дмазеины дижом. Уи зинла ахъакуа итааңарапоуп, иахъхыркәшахо акультуроуп. Иара атааңарапы күлтүраратә структуроуп. Акультуроуп ииз азқы дуағыздәуа, идоуҳара шықәзырғыло, ахдырра изто, абызшәа изыртқо, имариам асоциалтә пәтказаара амәа даныртқо. Аха ауағы доухала, моральла иаңзареи ихъчареи зылшо ҳхатәи күлтүра ҳара иахъа иҳамазам! Ҳара иаңарапа ғың ииз амаалық ауағхара ахъхациркуа? Уи даниуа ақагь ибазом, ақагь иаңаңом, ақагь изеилкаазом. Уи дмазеины дижом. Уи зинла ахъакуа итааңарапоуп, иахъхыркәшахо акультуроуп. Иара атааңарапы күлтүраратә структуроуп. Акультуроуп ииз азқы дуағыздәуа, идоуҳара шықәзырғыло, ахдырра изто, абызшәа изыртқо, имариам асоциалтә пәтказаара амәа даныртқо. Аха ауағы доухала, моральла иаңзареи ихъчареи зылшо ҳхатәи күлтүра ҳара иахъа иҳамазам! Ҳара иаңарапа ғың ииз амаалық ауағхара ахъхациркуа? Уи даниуа ақагь ибазом, ақагь иаңаңом, ақагь изеилкаазом. Уи дмазеины дижом. Уи зинла ахъакуа итааңарапоуп, иахъхыркәшахо акультуроуп. Иара атааңарапы күлтүраратә структуроуп. Акультуроуп ииз азқы дуағыздәуа, идоуҳара шықәзырғыло, ахдырра изто, абызшәа изыртқо, имариам асоциалтә пәтказаара амәа даныртқо. Аха ауағы доухала, моральла иаңзареи ихъчареи зылшо ҳхатәи күлтүра ҳара иахъа иҳамазам! Ҳара иаңарапа ғың ииз амаалық ауағхара ахъхациркуа? Уи даниуа ақагь ибазом, ақагь иаңаңом, ақагь изеилкаазом. Уи дмазеины дижом. Уи зинла ахъакуа итааңарапоуп, иахъхыркәшахо акультуроуп. Иара атааңарапы күлтүраратә структуроуп. Акультуроуп ииз азқы дуағыздәуа, идоуҳара шықәзырғыло, ахдырра изто, абызшәа изыртқо, имариам асоциалтә пәтказаара амәа даныртқо. Аха ауағы доухала, моральла иаңзареи ихъчареи зылшо ҳхатәи күлтүра ҳара иахъа иҳамазам! Ҳара иаңарапа ғың ииз амаалық ауағхара ахъхациркуа? Уи даниуа ақагь ибазом, ақагь иаңаңом, ақагь изеилкаазом. Уи дмазеины дижом. Уи зинла ахъакуа итааңарапоуп, иахъхыркәшахо акультуроуп. Иара атааңарапы күлтүраратә структуроуп. Акультуроуп

Анатоли ЛАГӘЛАА

«АПСАЛАШАРА УАҚАРА СХЫТЦУЕИТ»: АПОЕТ, АИБАШЫҚЫ САИДА ДЕЛДӘ ЛГӘЛАШАРА ИАЗКНЫ

Аңса поет, ажурналист, апублицист, Аңсны Азындылар тәрбият шыраан итахаз, Леон иорден занашын Саидада Бадра-иңә Делба лырғиареи лысымғен ирызкуп апоет Анатоли Лагәлаа иахъатәи ианәмтә.

Жәғанк аңыраққа
Миңк ихыңсалоуп...
Исхыңдәкто здыруада?
Сеидроу...

Ухала ухы ушаңдаңсө,
Акырза унаскъароуп,
Амға уахънанаго сеидроу...
Саидада ДЕЛДӘ

Сынтәе, пхынгәымза 27 рзы, лыңсы ұнаны дұхалыгасы Саидада Делдә илхыңтуазаарын 56 шыққаса. Ҳапсуса поэзия ираққағыны иағалашшәзом абасеңш ағғаққа ибылуа ҳлителература иаалагылаз апоеттә. Ииашаттәккыны, уи знык лажәинраалақәа ирзызығырз агера имгар қаломызт даара абағаттара бзия змаз апоет дыщырттыз. Уи есымша дыңцакуан, есымша акы дзахъзомызт, апстазаарағы, апоезиағы... Имыцқакыкәа, даара инартцауланы лпоезия иағәйлаңшыу, иаңханыуо иағәйарымтар рылшом, апоет лажәинраалақәа анылығылак, ақыад ахь ианиалгалак ашътахь, қытрак лгәи ишааттәккыз ишаңлышкүауз, нас рыхъзаха шәсмоури ҳәд дрыламкысзакәа, ус, цқыа изаларц... Аха усеңш икоу ажәенираалақәа рөғы убри ағыза қәаққақәа рылпхаяуа ирылан, ажәенираала зегъы ағақхәи дара ирхәо, дара идыргәттә.

Итаңаитт амға,
Шәйшыққа раңхъа имғаз.
Аттыхәтәан днеиуеит аибашығы идыркараз...
Итаңаитт ажәған,
Шәйшыққа раңхъа иихъаз,
Аттыхәтәан тыс шытан ажәған хымта гәзтоз...

Итаңаитт ашәа,
Шәйшыққа раңхъа иашәаз,
Ашәа зхарас ашәа ижит ғъара.
Стаңаитт - сыбланаңа,
Шәйшыққа раңхъа имқаз,
Аттыхәтәан шәтү иатқарап қызышәни изгаз.

Итаңаитт амға,
Шәйшыққа раңхъа иихъаз. Азә инаур -
Шәйшыққа раңхъа инаурхаз -
Уажәоуп ианңыртца ашъыбжъ мыргазо...

Апоет аибашыра ашыра далагылан, уи лқазшы шыққа ала, шытахъа ейтатшы лымазамызт, лашшыңа аибашыққа дрывағылан медиақшылары, еибашығыссы... Аха ахы дампшаар амуит, лгәтаттәккыя иташәйтт... Аибашыра атәи бзиаңан ианыпшуюит Саидада лпоезия, уақа ғаразаттәйкігьы иудыхъашәом ҭыңк лгәи ахыыбжъажъо, иахъеңтапо, уи аибашырағы аққынцәа рқазшы аалхәхъан, деихымцан... Уи ауп ианыпшуша абралажәенираалагы:

Аибашыра ашътахь,
Акыл жхарамыз амра,

Ахәы инавтдалан аеңсауан,
Адәы - ишыз ирыңшын,
Сара сшызыу сшымзу сзымдыруа,
Ишыз срыцын.

Аибашыра ашътахь
Сан илеңшыз азәы,
Сыхъз ҳәнаны дтәыуон.
Аибашыра ашътахь,
Иагъаншамыз, иагъаныхәламыз,
Акыл жхарамыз Амра аеңбылуан,
Ашәахәа азә дыққын, Амрахь,
Ашәахәа сыққын...

Аибашыра ашътахь иззеибашыз рхаштны,
Еицин - зеибашыра нтәнаны ихынхәыз,
Аибашыра инымтәаңыз адәы иқәын,
Уижъеи агәхаштра зауз,
Амра акыл жаңаламшәо аеңбылуан...

Саидада дпоет-еибашыны, дпатриотын, аха ианаамтазгы дпоет-лирикын. Уи ллирикатә жәеинраалақәа хауп, итсаулоуп, угәәи қхаррак цахәцахәуа иаңрыжьеитт... Агера үдиргойт апстазаарағе апшзара аиаира шаго, уи акәшамыкәа шакәу аразреи ақыиареи иаңхынхарту, иаңхыртәарту, амшын дуззаттәкъагыы дара ишрызхәңца, иртакхар, ишдыртаслымуа:

Убзиабара сгәйтқауп,
Исныруан убжыи иаха иаашаанза.
Ашәт шығтәраққа срүтқауп,
Үңсүп қха сагәйлоуп, субозар,
Аөйрхәмара стоит,
Аөы уаара сутар, аөыуаара,
Аөгәйрғара стоуп, убзиабара сутар, убзиабара.
Ублақәа иртыоуп амшын,
Сеилазго уччаңшы саумырблын,
Убзиабара стоуп!..

Саидада Делдә дантака ашътахь шыққәек анты, ҳлителературағ даара ҳатыр ду зкәу Дијрмит Гәлия ипремиа анланаршы, Аңсны жәлар рышәккәиғи Алықыса Гогәуа 2005 шыққәсазы ажурнал «Алашара» ианитетт «Агени ицәафқаа зтаауз...» захъзу асттия. Уи даара акратанакуеит, нағын икъауп азы, ишеңбугу абра иаазгойт:

«Ҳлителература, хыла ҳпоезия азы, ҳаибашыра иалағаңзаттәи ашыққәа ығынытқа зегъы ирлыпшуюит Саидада Делдә лтәнхана. Уи ҳаибашыраққа зегъы ирхуп. Дијузтазаалакгы азәтүи иғәи иаанамгаит, ус дызырлакау, лтакшы, лығырпхәзбара ауп ҳәа. Апоезия, иғыңзуо апоезия қыя издүруа ус иғыи иаанагом, уи лырғиамтә убас икәтәккыуп, дәеакы иузадқылом. Лара лтәафала, лбағаттарала, еснагы иаадыруа ашәккәа рыдагы дәеа шыққәек шыққо лтәа иаалашәон. Уи иағылыпшашаит ус икәз ашәккә, иагъалыртит, иаабац, ақыр ҳзыраңсауо ракымкәа, аеа ритмкәа, аеа фыбы-хааққаа, аеа ғашшәккәек ахыықаа, аеа хыаққаа, аеа гәттәхәккәек, аеа раҳатрак, иткәем ахаққитра, аеа шәагазагак ала зеизшәо апстазаара ахыықоу апоезия атәила.

Ари иаққоит, уи апхәызба қәрахыимза, ажәйтә аепос дукәа рөи зашәа рхәоз иреиңштәккәз, абағаттара ында анцәа ишлүлеңтаз, иара убри ишациттәз лпоезиатә бла алашара, агени ицәафқаа зтаауз азәы шлакәыз...

Уи иаалыртыз атәылағы апоезиен аҳауи реилазғаа убасқак ицьбароуп, апоет ишиңхәз еиңш, ацәаққаа ашьеңш үхәда итачны үңсү үхырхы алшоит. Ахы акәзам лара дызгазгы, убарт лтәаҳаққаа роуп, лығырпхәысра үңсү иаҳазгы дара роуп.

Уи илтынхаз рахъ сара зегъы сымбац, лызыцәа ааигәаққаа излархәо ала, такә ықоуп. Урт, ҳашашылахъоу еиңш, ажәенираалаққаа ҳәа узрыхъзном, уи итајом, лапшәбаттәи лакәккәоуп, мифқәоуп. Асеңш икоу апоезия ацәафқаа ртәи үнадыхылан иузхәом, иагъатахым. Макъана рәғаҳы дара ирхәалаит.

Ақызаттәык, убарт рахъта исхәрп истаху, Саидада лпоезия өыханцазар, асахъатырауп аперспектива ҳәа изөү арбазам, аамта атәгы, ахәаққаа аныхуп. Лара лынахыс икоу апстазаара атқыс лиәанырратә дунеи иаҳылтит.

Саидада Делдә лпоезия абас ишықаа, дантака ашътахынза иаҳығаҳамтазыз иаққоит, ҳлителература уи өңд ынтағылаз ишрыхәтоу ҳашрызғылымхам, уи алашара ссир ҳамбазакқаа ихавсны ианцаққа шықо...

Абрақа иағәастар стаҳуп Алықыса Гогәуа иинициатива иареи сареи ишениңкәшәз, иагъыштыжакъыз Саидада лажәенираалаққаа иреиңгъзәккәоуп еидызкыло ашәккә. Абры зегъы иуанаңхәауа уи ауп, ҳапсуса шәкәыссы ду апоет лпоезиағы дахынышит абырлаш еиңш имғашшо, иуғаңдо қазарак.

Сарғыы 2007 шыққаа рзы изөит Саидада илызкны ажәенираала. Уи гәйрроуп, хъааны ауп ишиш...

Ағғаққаа дбылуан...
(Саидада Делдә илыхъзынығылоуп)

Ағғаққаа дбылуан са саҳәшья,
Ҳапсадғыл ду амца анаңраз.
Уи дырны азғьеңш ауа ршы,
Үңсү еиқәләрхон ишыбауаз...

Шақантә уи ахы даңғаҳыааз,
Амцаңшыгы далтхъааз дбылны.
Шақантә лашыа икнү днаңаҳыааз,
Дхынхәуан уи апсра даңғаны.

Уи лашәаққаа лыңын, дрыхъчон,
Инаршытумызт лааигәа апсра.
Уи лыжәлар шаиааниуз лбон,
Лара лакәын иаңшәимз ара.

Агәи қыдшәәзшәа амрагъ лаққауан,
Еимаҳауазшәа адғыл тыйсунан.
Аха Саидада дышзахәоз дцауан,
Аха Саидада лхәхъа налығзаян.

Илыдымхалт лыжәлар ршы,
Дхырқәаққао илхәомызт ауаз...
Ағғаққаа дбылуан са саҳәшья,
Ҳапсадғыл ду амца анаңраз...

Саида Делпхә рацхъазатәи лышәкәы апхъажәафы уи ләзыза гәакъя,apoет Гунда Сақаниапхә илышуеит:

«Апхъаф, ухатқы! Уажәы уназхысран икоу ашәкәй
абғыңқәа өөтәхъак иасызыуп, лахынцак ауасиат,
пәтәзаарак алашара, агәырғара, пәтәзаарак амца,
үи апхара еиднакылап ҳәа ҳәйәттеген згәәфы ацқара
мызың ауаа. Аизга «Сыдгыыл санықәны» Саида Делба
рапхъа затәи лышәкәоуп.

Ари ашәкәы атоурых,apoет лтөурых уатәтәи усуп, аха
ус акәзаргы, иааркъяены зыда псыхәа ыңкам ажәакәзак...

Аизга «Сыздыл санықәнүү» еиднакыло Саида Делба лырөиара абжа аитабжоуп. Иңбаша, Иуа Коғония иаамыштах апсуса поэзиафы 26 шыққаса инарылагданы аскак қазтахуу дмачзоуп, иахбазы дыкадам ухәартэ икоуп. Шаңа имачзаны инылтцыз ақара еиханы шәшишкәса иртүсхъяз ииғран иказ лөйт ухәартэ икоуп лырөиара. Иңбаша, машәйршәагы иуылазом итацегү, баша ифү, ихәоу цәхәек, ак аткыс ак еигыны...

Знытрысгызы ауафы илшазом уи атсанза анеира, уи аамта ду атакуп. Рыцхарас икалаz, абри афыза апоэзия иахъянза хахъяльхәләз аүп...

«Сара схъаа ақноуп сынасыңғы ахъықоу!» Ахъааныңызның иштесінде олардың көмегінде жүргізу мүмкін.

«Ақера раңа антра саңшәоит, икоу зегын ззыхгода. Сшәоит ҳәа акым, аха сықәра иахынызахәтоу снамзар қалоит. Сара сыйсұтада, азәгры, акгры, аха ус акәзаргры, исылшо қастаң стахуп, саргры суағуп»,

Ааи, Саида лымшынта ишханаҳәо еиپш, асқак агәйтәң зызтаз, убасеиپш доухамчык лыман, арық дырәагылан драбашыртә еиپш. Лгәры таған, ипшқан, иагығәғән, иагыңызбаран. Уи ауп Саида излыйымшоз өймәт агәрыфара, ҳапсадгыл ахъчараз ҳацкәынцә дызырывағылаз. Апоет илшәзом усқан ағра, илшо акоуп – ақәпара!.. Аңса – ахақәитраз, избанзар уи идыруеит иреихау ахақәитра ағьама закәү. Уи ақәпара даңғәшәзом, уи ғыщаартразам, ус илшеит Баирон, ус илшеит С. Бардодым, ус лылшеит Саида. Ишырхәо еиپш, апоет дыңсзом ихы нықәтдан зегъ реиپш, уи дтахойт. Насып имоуп апоет уи ағыза алахынта алышхыз, уатқәтәи алашараз, уатқәтәи амш ахақәитраз зыңсы тызхыз. Насып дыман Саида, хъала итәыз анасып...»

Уажэы абра апоет илызку сцәаҳәақә рхыркәшамтағы иаазгар стахуп Саида Делпұла лнысымфа. Уи уатцы иғыло хәар рзы даара акраанагоит, ирдүрүазароуп:

Делба Саида Бадра-ицҳа, апсуа поет, ажурналист, апублицист, дийт пхынгэы 27, 1965 шықәсазы Апсны,

Алекsei ЛАМИA

Мишаңы 19 рзы, иңсү тәнаны дықазтывы, 54 шыңқаса ихыңда Леон иорден акавалер, 25 шыңқаса дышыртагылаз фырхайырыла зыңсадгылы зхы ақәзызәз Абзагә Борис-иңа Гәыргәлшә. Зғыза гәакъя иғәалашәара зыңстазаара зегъ иагәылганы шаазго, Sputnik аколумнист Алексеи Ламиа Абзагә иғәалашәара шаңкы шифыз ажәабжы “Бисмарк” ала ҳаргәйлаиртшуюеит абырхай қәыпшә иңстазаашьеи, иқазшьеи, уртқирылтшәахаз – хызызла-пшала шәтахареи.

«БИСМАРК»

Үс иқалагышиеит – аибашьра ахъеибашьраз маңаразы адагы, иара ҳхатә шьоуран иағызахеит ҳаштағ еибаазаз аққынцә ҳзы. Ҳәарада, ажелар зегь реипш, ахықәк чыда шхамазгы мчыла абыштар азәгьы иаҳиркуамызд. Аха аибашьра алагамтазтәкъя фырхаттарыла Абзагә Гәыргәли даңтата, ишпакташтары ҳәа уаанза мачк илакфакуаз рзгъи зегьы җбахеит.

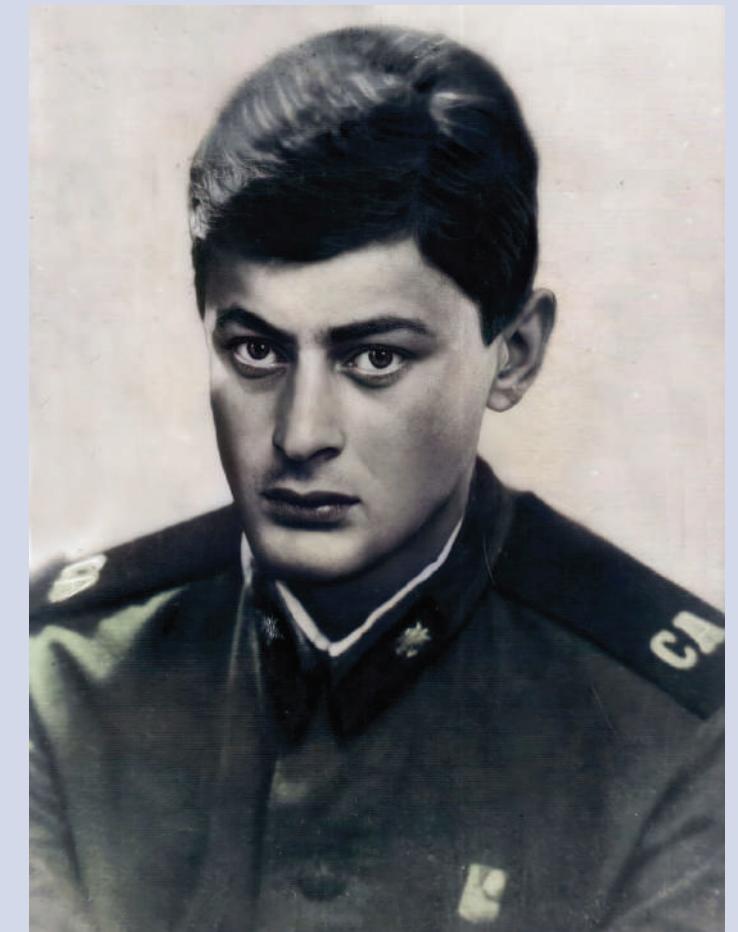
Иара ҳара аиғызыңқа ҳағыныңқа иҳамаз апхъагылағыләцәй дыруағын. Адау игәәт изтан. Иқазшың өңірдің шығалады зегы даарылукаартә дықан. Аха дыхжәаң, зегъын рзы дмаксималистын, уи ауп, сара сғаанагарала илахынта өңеңдің тәзгы. Ус сыйзхәңдең шәасқәап Ауағы ашкәакәи аиқәатдәи рыда уаҳа даеа пштән ықағам ҳәа ианизҳая, зехынцъара зегъ реиҳа иуадағы ахыдтәңәи иғаңхъа ианықәиргыло, мышкымзар-мышкын ус икоу ауағы илахынта убри ағызыңқа дтанаңаргылоит, схын шпамасызгари ҳәа хәйшиңә анықамло.

Абзагे идыруан Аңсны иабаңә урт рабаңә рыдгыл шакәйз, Ипсадгыл шакәйз. Убри ақынты, ҳәаратахума ақырту имагә қьашь аҳәа ианахыс, адгыл итазаргыл автоматк ҧшааны, актәи амшқәа инадыркны аибашьра ахъеилашуазтәкъя алалара ада даеа хымғаңгашьан ихаегы имаант.

Ус иқаз раңғағын, аха аибашъра мышкала ишнимтәоз зхарштын ижәйилоз, зегъ реиха иуадағыз, ухаңы изузаамгоз акәзаргы, арратә дтца анағзара сцарым ҳәм мзызык, хышыңтакык иашытамыз, ашәареи агәеанызаареи зхарштын, фырхаттарыла акәзаргы, аха уеизгызыңса зыңшаауз сгәалашәарағы ираңәағзам... Уи аткысгы инаңтданы исхәар сылшоит – ус иқаз ари аибашърағы еикәашшырымазамыз!

Абзагे инаиваргылан, убас иқаз хәа рызбахә схәар сылшоит Хасик Бганбеи Арзамет Җарбеи. Исхәо ар табыргуеит урт аибашьра антәмәтәнза изымнейкә фырхаттарыда иахътахаз

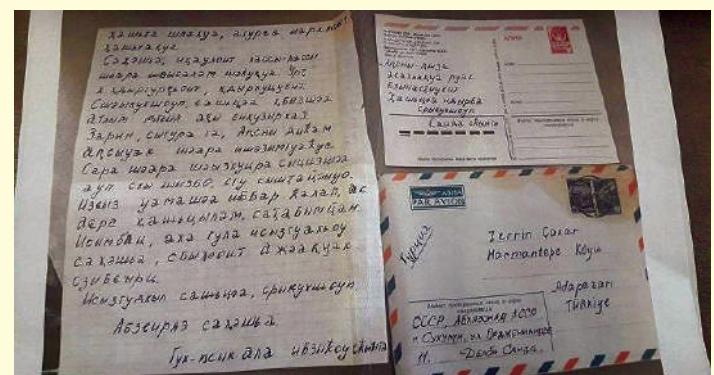
Абзагे дызлаз ағәйп ағаңхъя иқәдүргылаз адта аханатәгъы ишхыбгалоз убартан. Үсқан еибганы ихынхәйз исзеитархәэз ауп исхәо. Әжәәсык инарзы наңшуа, раңзак имейбашыңыз, бұльярлагы матәалагы раңзак еиқәрышәамыз апсуа еибашыңә аға дахтәэз инахараны иагәйлаларқаз иштын. Дтсаны иқәгылан шхала, Ақәа иахықәшан, апсуа гвардия ахтәаз

Агәйзера иазгәтаң атың ақны инеини, ақыртқә аналала нахыс атқаҳыртағ еидкыланы иштәз абъяр

агара. Анафс – ахынхәра, иатаххар еибашьрыла, амған ағыруа қытакә рөғы, мхедрионаа ирықәыштартәеипш, атыңантәи ауааңсыра урт үәймәс ишъярхыртәеипш ақәылларақә реиғекаара. Уи азы агәып иалан ғыңғақа ибзизатан ақыртшаса зхәоз.

Шәхәфы ишәзәагама атагылазаашъя зақа ишәартаз? Аха Абзагә иеицш иқаз хъаҗәхъачарада ицеит. Актәи амш аеныйтәкъагыы, ирхәфоз ианырәшәагыы, ишхыбгалоз еилкааз усын, аха иара иеицш иқаз убасқангыы пхъака хçoит хәа иаенүү. Амаңааз иантаркгыы, агаңаа рыкәшаны,

шөйгөхашет ҳә аинрархә, Абзагә иоуп уи иағагылаз, рығерыртар, ыңтасаарақә еиқәхар шалшозгы! Аха уи дақшашатхазтгы, иара ахьзи-ахымзги рзы имаз агәанагара ааҳены иағагылон. Уи акәхеит, иара изы итыхәтәантәихаз, мчла еиқарамыз ари аиғагылараे дтажеит!

Абзик имаксимализм сазыхынхәирц стахуп. Иара еснағ зегы рөи иреиғызы даштән. Иаххәап, ихвантаз асовет аамтазы амашына аахәара аныудағыз, Абзик итаацәа рыгәшәимшә ҳәаны, иғыңца иқаз «шестиорка» рааирхәеит («Жигули» ВАЗ-2106 амодель), афбатәи арнықаага зықғылаз (иззымдыра рзы, еиуеизшым амч змаз арнықәагақәа рықғыланы итътудан амодельқәа). Атранзистортәкәа аман! Иара үәгвалиатәкәа бзия ибон имашына. Даараӡа иғәцаракны ианизәзөөуз үзхара үзахәаңшумызт. Асаркьеңш иуғацчо иқайтдон, абарбалқәа ағнытқалатәкәа изәзөөн, амашына атца-тәкәа атизәзәауан! Зегы иреиғызы ағынсқәа! Зегы иреиғызы аботасқәа (акроссовкақәа рзы ус үхөн)!

Ускантәи аамтаз еицирдүрауз «Соломенные псы» захъяз афильм ақны ағырхата хада ироль назығозз Дастин Хоффман итаацәа рыхъз раб иңынч ағы ишихъоз данаҳәаңш нахыс, Абзик ускантәи аамтаз зеиңшықамыз ағны Кәтол идмыргылар имуит, ашыаңштәи ақәйрәпкәканы, аценңыркәа аихаңкәа ртагыланы. Зегы үәшшәтәыс ирыман, ақытараे ари ағыза абаңахыз ҳәа. Аха иара иоуп ус үтхаз. «Сара сығыны уағ изымго абаагәара иағызазароуп!» – ак узиатамкуа атак ритеит.

Аха зегы иреиғызы дшаштәз аазырпшытәкәоз ила ақын. Уи зшыа үәкәз доберманын. Абзик лымкаала убарт алақәа шигәаңхоз дырны, Урыстәйлантәи иашьеиҳаб Ахра изаагеит. Абзик краамта дхәиңшун иахъизтәрә ҳәа. Атыхәтәаны Бисмарк ағы даанғылеит. Ала ахылтшытреи Otto фон Бисмарк ихата иахъатыри рзы ақәхап. Апхья иаагны, ашыапқәа паны, ласбейқәтәек ақын. Ускантәи аамтакәа рзы арт алақәа мбатәбаран, издырууз мағонын. Ускан еиҳа пату зқәйртцоз ала шәрәңшәкәеи ахъчалақәеи ракәын. Уи ааңара Абзагә имч-илша зегы ақәйттеит, иғәаңшәаны, далашыңкны дазнеит. Зегы-зегы иреиғы – Бисмарк азы! Зегы иреиғы афатә, зегы иреиғы ахәйдхатәкәа! Алатакәа зегы ианаамтоу инақәйрәтәкәаны! Аңыз-шша, ахәйжә үәркүрларц! Шақаамта далихуааз адберман алымхәңкәа ишахәтоу еиңш ихызтәтәашаз?!

Инамыңхәны иадибалоз ағыбабаа иңлеит Абзик, раңтәек хара имгакәа Бисмарк зыңшзара ухнахуаз лахеит, агәышы қыақынаны, ағартәашшя еилыхха, еилаарцырууз ахәйжә еиқәтәе! Харантә улаңш иташәон. Амч ду шалаз фашомызт. Дара шпенезыкәз?

Абзик илахынта ианымызт абык иаҳасабала аңтасаара аbara, аха апа диман! Уи, жәаҳәарада, ипшза Бисмарк ақын! Ҳәзы үшауан ила ианазәитууз, ибжы үрханы ахъз анеиңеикуаз. Уи шәаҳәроушә, инеитшын, актәи аңырае ақәйтәгәара қатдо: «Бииинисмарк! Уаан сара сахы!» Убриакара бзиабареи хаареи алеиттеит убри ала, иңәа ианыруузшәа ихатә хшара раазара лахынтаа ишимиуаз...

Абзагә дтажеит 1992 шықса нанхәа 24 рзы Шырома ашхана ашылағы. Аханатә анышә дамардеит Арес-публикатә хәыштәтәртәа иахъатданақуа апсыжыртәа. Нас, згәы разыз ауаа ыңшыраарала, дытхны Кәтолка дыргеит, анышә дамардарц. Ускан ауп ианыргаз Бисмаркгы. Уигы, ағәакыаңа зегь реиңштәкәа, Абзик датәуион. Абзик иан, Чыңға Нелли излалхәоз ала, акраамта анышәнтрағы иңашшыон. Кәтол агаңаа иргойт ҳәа ашәартара анықала, иаланхоз зегы афада Ҷыгардақа ианахырғагы, Бисмарк, анышәнтра ахъзозшәа, ағны иахын.

Хара – Абзик иғыңцәа – аибашыра цонаты Кәтол ацара ҳарғәақуан, ҳөиза ихатгәын ағаңхыа ҳхырхәарц. Уи қаташаа змамыз ақакәын. Аха иааит Аиааира зызы 1993 шыққасатәи цәйібрамза! Краамта ҳаззыңшыз антәамта! Ақәа ахақәйттәрә! Ага шәыргәндарыла ибналара! Ағрононтк реиңпилара! Ихайит уи ағыза алшара!

Ҳаңхъака ана-ара иңшытууз агаңаа ықазар ауан ақынты, амоехдағы ашәамахъцәа зланхо Атара ақыта ҳабжыланы, амфаду ҳәхыкәшаны, Кәтолка ҳцент. Амсан ҳәба-фба километра ҳнасқаңыңхъаз, апсуаа ахъылаз агәатартатә түпкәа ҳнарыдгылон. Ҳәарада, ҳаанғылон, ҳаңғыдибаңхәалон, ҳәңғыдибакылон, ҳырпашаа змамыз Аиааира амш еидаңыхәалон. Ҳаттаауа иахъаңшумыз – ишпә нас, Газ-2410 шкәакәа ҳақәттәан, амашына апхъатәи аган ағы апсуа бирақ ахарғылан, ҳхатақәа арматәа бзиала ҳайбытанды, автоматқәа рыла ҳаңқәнх, ҳабжакык аподствольникқәа кны. Зхы иақәйттәыз ахтнықалақ ақынтыи ҳауан! Ажәабжы бзия ааңғон! Уи ҳаштшыа амам!

Абар, Аңцәа иңшыланы, – Кәтол! Абар – Абзик ихатгәын! Ҳақәшан ҳнатәан, ҳтәиуон, уаҳа ақагы... Краамта, ғымт... иаҳгәалаҳаршәон... ҳхәычра... ҳеенидкыланы амшын ахъ ҳашшоз, мәфажара ҳеенилхуа, апсшыаңцәа ҳархып, тқақатәи ҳаматә мацарапала азы ҳаешалаҗажыуаз... ҳгәйрттәа ҳәмаршақә ҳшебашыуаз... Издыруудауз ускан, уи аңтасаарағыи ишахыстәхоз... Ағнаштакәа рыла ҳаңғылан ҳшесисуаз... Ҳәмаррас қрықазар зегы ҳшыхәмаруаз, ҳоккеиттәкәа құқытимпилла... ингургестәи ағнағаңхыа уағ дахъахымыз ҳшытәахын, иңаңхайт ҳәа ҳаңгәдуны ататын ҳнахоз... ҳаңтасаара актәи ашьаңқәа... апхъатәи аиааирақәа... апхъатәи алахъеңкәтцаақәа...

Абзик иангы иабгы ықан уа, итынхаңаа. Аха ҳара ҳнеира зегь реиҳа еиғәртәз Бисмарк ақәзар қалап! Иәхтәзәт атыхәа ршәшәо, агәйртәра ҳәаак амамызт! Абжыаңы злеишшәа үәгъаз, зымдан уназмыштууз, уажәы азәаңзала инаһадгылан иғәйбзығуан!

Амш ахәларах ахы хан, үәйлесе үәйлесе! Шамахамзар Абзик ихатгәын иадымтууз Бисмарк адаңаа иағналан, ҳаңғыз ҳәи иааини, ахы ҳшьамхы инықәтто, иқәыңсұчхаяан. Ауағ иеиңш... мап, ауағ иаңкысгыи еиҳаны. Азәаңзала – Абзик иғыңцәа – иханаңхәон агәақра ду ишакәшәа, ҳнүрхәыша змам аңыз шамаз...

Ахаан исхамыштуа! Шамахамзар Абзик ихатгәын иадымтууз Бисмарк адаңаа иағналан, ҳаңғыз ҳәи иааини, ахы ҳшьамхы инықәтто, иқәыңсұчхаяан. Ауағ иеиңш... мап, ауағ иаңкысгыи еиҳаны. Азәаңзала – Абзик иғыңцәа – иханаңхәон агәақра ду ишакәшәа, ҳнүрхәыша змам аңыз шамаз...

Нонна ТХӘАЗҖХА

ЗЫЖӘЛАР РХЬАА ЗХЬААХАЗ

Aуафытәйсә иңстазаарағы аибашьра иеицәоу ақгы үіказам ҳәа ипхъазоуп. Ҳаңсадгыл ағы аибашьра ианалага, ахы ианақәйттәх, ахыразы абыншытырхитүсқантәи аамтазы иеиттәгыланы икәз абицара иаарылқыоз арпарцәа зегы. Аха рымасцара инымхеит дара. «Ҳаңсадгыл амца акуп, еиқәырхатәуп» – ҳәа Ҧырқәтәыла инхо апсуаа рұқынтаи ағәат зығраз, ағәатра злаз ақкәынцәа рәаархеит арах.

Усқан ахәаанырцәынтәи аара аудада ауада ауада дүкәа ацын. Аха уртқәа ақгы иахәампшықәа, Апсны ахықаңғы цқыа иззымдыруа ақкәынцәа абыржөоуп ҳаңсадгыл җанатаку ҳәа идәиқәлеит.

Аибашьра ианалага Апснынтаи ашәаҳәацәа рғәып: Одик Ҷыныңғыл, Анатоли Алтеиба, Мизан Дөгәйз-ида, Файна Матуаңқа Ҧырқәтәыла инеини икәз, Инегиоль ақалақ ағы аконцепт рыман. Ирыхәапшырц еизаз апсуаа убра иштәаз ауп аибашьра ишалага шраңа. Уи августь 14 ахәылбыла, асаат быжыба рзы еиңш ақын.

Уатәи арпарцәа икалаш шраңа еиңш зегы ааныжыны Инегиоль апсуа күлтурате хейидкылағы еизеит.

«Ишадақатқо, ҳабаң?» – ҳәа аизтәаа иалагеит. Нас Адағазарқа ицарц ызбенит. Адағазар амитинг еиғыркаит апсуаа. Уи реаладырхәын, адырфәене Инегиольқа ихынхәын, жәеизағык арпарцәа рееизырган, Апснықа ҳцоит ҳәа аеазықаттара иалагеит. Нас, еита Адағазарқа ицеит. Арахь иаауз ақкәынцәа зегы уа еизеит. Үантәи Стампыл ахайрбағәазахъ ицан, ахайрплан италеит. Агәфара роума, икалац цқыа еилкаа зам, аха дара антатәа ахайрплан өба-хңа саат инкыланы ирыман,

иштыпрауамызт. Үақа ауағы иңбаишьаша хтыс хәычыкты иақәшәеит. Еиңиз рахынта зоура уиақара идумыз Рицьаби Агрба: «Шәабаң?», – ҳәа ииниаистта, иара дааиғамсәзәа, анапылампыл асра Шәачақа ҳцоит, – ҳәа реиҳәеит. «Иарбан напылампылу уара уоура къаैупе, – анырхәа, – сара массажқатдағыс срыңуп», ҳәа атак қаиттейт. Қытрак аштакх иоурыжыит, ахайрплангы шытыпрааит.

Уи ахайрплан итан 43-ғык апсуаа Инегиольтәиқәа 11-ғык назлаз. Ахайрплан Адлер ахайрбағәазағы итәеит. Үақа ирпілаз апсуаа ғбак заа ирыпшаахъан, мазала иақәыртәнан Гәдоута иааргейт.

Уи августь 23 рзы ақеын. Уахынлан, алашарғы ықамызт. Иахызыхытқауз абъяр кны иғыла: «Шәабантәа-уе, шәйзусттәа?» – ҳәа иразтәаит. Ҧырқәтәылантәи ҳаауеит, – ҳәа анрархәа, абааңсы, шәарғы шәаама рұән, рғәи иаҳеит, рғәи шытнахит. Асасаирта «Енергетик» иғартиеит.

Раңхъа ианааз иаразнак ахрығәертәкәа рышқа ицар Владислав Григори-ида Арзынба имзеит.

Җаңғы имзаит, иахъаа маңара азхоит, ихәеит. Иреичаңы иебашьра ирыштыуамызт. Аха даргы ус ирымуйт, маңк аамта анца, қытғык рәаайдылан Владислав Арзынба ишқа ицеит. Ицаа ғажәи азәғык ықан. Ирымуашәа анырба, аа-автоматк рұртейт. Даргы қытқ рыпшашаит, Шамил Басаев усқан өңд зеиғекаара дағыз ағәып иалалеит.

Абри раңхъа Ҧырқәтәылантәи иебашьра иааз ағәып дылан, иахъа абра зызбахә ҳазааттыларц ҳтаху ноиабр

30, 1992 шықәсазы итахас Ведат Кәәзба. Аибашьра ианалага, иара иаразнак иқататәэз идириит. «Ҳаңсадгыл анаңдәйз, ҳапсарагы ызуеит, зегы ҳәызызуеит. Ҳданы ҳашыцәа ҳрыпхраоуп!» – ҳәа ихәеит рхәоит усқан иааигәара икәз иғызцәа.

Дызғыз иусқәа зегы иашы инапы ианитдан, арахь ддәиқәлеит.

Ведат динит Ҧырқәтәыла Инегиоль ақалақ иахвтанакуа, Ҷабалаа ахынхо ақытқәа ируаку Гөинеи-қестәаане.

Ирхәоит иара данхәычызбы ахәыцқәа зегы дреицшымызт. Иахыхәмаруа зеиңшәа, ма иғызцәа акы еимаркыр, дутас дрылабжыон. «Шәмейисын, ҳара ҳашыцәоуп!» – ҳәа.

Ҧырқәтәылантәи иааз арпарцәа раңхъа еибашьра иахъаа Гагра ахакәйттәраа ауп. Рғың шыхала ага Гагра иалцара аус адызулоз иреиуан. Убри ағәып далан Ведатгы. Есуаха қышхәра ицион. Рәаназықартца Колхиды хынх ала Гагра ахакәйттәраз идәиқәлеит. Гагра тарцәа Җандрыпшынза ицеит.

Жәйларак иалагаңыцхъаа уахъ рғынархон ҳдиаспора ақынтаи аибашьра иалахәыз арпарцәа. Ноиабр алагамтаз Шрома ахакәйттәраз еиғекааз раңхъатәи ажәиларағы акыр ишәртаз атагылазаша иақәшәеит. Ирыкешан амаңәаз итаркырц маңк ауп ирыгах. Атыпқәа цқыа иахызырзымдыруа засы ирцәиуадағын, аға имптыцамшәәкәа ицәцара. Убрақоуп Ефқан Цыба дахырыпшырыз.

Шрома ахакәйттәразы имғаңғаз актәи ажәилара анырқәымни аштакх, ҳдиаспора ақынтаи ачкәынцәа злаз Шамил Басаев иғәып адтәа роут Мрагыларатәи иаибашьратә хырхартакх ацаразы.

Мрагыларатәи афронт ағы дара хықәкыс ирзықәғылан Кәачара ақыта амптыцахалағыцәа рқынтаи ахакәйттәра. Ашылыжымтән ижәйлаз адырфәене шылыжымтәнинза иебашьуан. Иуадағыз аиғахысра ғәғәақәа цон.

Ведат Кәәзба дызлаз ағәып ақынтаи жәағык-жәохәөк рқынза аанхеит. Ақытауаа шәара шытакх шәгъежы ҳәа пархәан, ихынхәни ишцоз ауп аға ишиғашәа.

Раагәара акәара ыиасуан. Абнарахъала еиҳа ишәртән, ирыжелар ҳәа иацәшәон. Абнахъала акәымкәа, акәара аганахъала абъяар ахы анағартқоз абжы раҳаит.

Уи акәхеит, жәа-метрак рақара бжыданы иреихсуа иалагеит. Ведат ахъта бзия ибазомызт, ахъта данаклак, акғы изықтацомызт, даара ицәицәгъахон. Үсқанғы иара ахъта дакны дықан рхәоит. Убра хара изымцакәа Ведат ахъ иқәшәеит. Иара убратәкәа ицсадғыл ахакәйттәразы дтажеит иара. Дантахоз ихытуан 25 шықәа. Аха амцашы дағызан, хеигзарак изымдыруа аға диабашуан, – рхәоит дыздыруа.

Баҳадыр Абағагы дырхәит уа, аха усқан деиқәхеит.

Ведат иғызцәа иргәлашәоит иара еснага ишиқәоз: «Анцәа сиҳеит, сыйсуазарғы ахъа сымамкәа, хык сагааит» – ҳәа. Иара ишиқәоз еиқштәкәа иқалеит, хык иңстазаара ғахнатәеит.

Ҧырқәтәылантәи Апсны ахакәйттәразы иебашьра арахь иандәиқәлазғы идируан аибашьреи атахареи шеици.

«Ара ҳаңсадгыл ауп, ҳашыцәа ршьеит. Ҳара ҳаңсраци ҳааит», – ихәоит Ведат, аибашьра анцоз иантаз авидеонтамтакәа руак ағы.

Ҧырқәтәылантәи иебашьра иааз арпарцәа, раңхъа аибашьра адәахы иандәиқәлоз дара еиқәшаҳатны ирызбенит, итахо дарбанзаалак ара анышә дамардарц, қырғызы дрымгарц. Уи ажәала маңара ирымхәеит. Шәкәнәи иғын зегы рнапқәа аттарғит.

Аха дара зегы раңхъа итахас Ефқан Цыба итаацәа, ипсыбағ Ҧырқәтәылақа ирымгар рымуит. Уи ағыза иақәымгәрыз ағызцәа Гәдоута дахырыжыша атყы алхы анышә рыжхъан.

Ведат Кәәзбеи Ефқан Цыбен еиғызцәан. Изысабаңх ҳәа инапала анышә ажра дшағыз иаҳаит Ведат Ҧырқәтәылақа дрымгар ада қызынша шықамыз. Иғызцәа

Ағбатәи: иахынзабылшо ҳдин аңасқә мөғәлгала.
Ахлатәи: сыштәх бымәуан сұхар, усгызыбышәу зәйрүеит. Уи азы быбжызы рұнуны бәйелуаны ағнаңа бағамлан.

Схы ақара бзия избо саб уах! Уарғы учақ шысзымшәо зәйрүеит, аха ҳалалс исзықайа. Санды уаалылабжы!

Бзия избо сашыа еиқабы Седат уах!

Хақынзациңхоз идырны, мамзарғызы исзымдыркәа угэры ұысызар саттаумдан. Уара уахтә сара исстаху абри ауп. Ҳани, ҳаби, ҳашықәе, даара ибзианы үрхылаңша. Үрт шахатәу үрүцхраарқ азы аус раңданы шула!

Бзия избо сашыа Нецват уах! Сашыа, аусурағы азәы итәи ҳәа ақыр ҳақәзар ауал уаңамхан.

Бзия избо сақшыя Нишье бахы! Сақшыя, бара бұқынтыи исстаху еиқа ираңауп. Абри ашәкәи банаңхалак инаркны Ислам адин шашақо ала бхы мөғәлгала! Насгы ҳаби, ҳани, ҳашықәе րәсі ұыбымсын. Быннастықо аудағы иаагартта ақәымкәа, шуағыша бахәнәш. Ҳашықәа ирынастықхараны икоу аттыңқаңдағы Аңдәа изөлмәзап стәхуп. Зегзы бзия шәйизбом!

Ведат Кәәзба

Ведат иеипш зхы-зыпсы иаменгзоз рұқынты зыпсы таны инхо дмачуп. Ус иаңызар ақәхап, ыпсадғыыл еиқәдүрхарқ азы ахәхәс ицоит. Амала дара ртыңқәа таңәнди иаанхонит. Иахыа уажәраңзагъ иштаңәңдит. Итаңауп Леон иорден занашьюо Ведат Кәәзба итыңғы. Аха угәры штыңхуа, ахы иақәитуп, ихыңшым ҳәйнәтқарроуп дара ыпсқәа зқәыртқаз х-Аңсны.

ражәақәа рыла: «Узәу уақәйт, Ефқан, итаңаңа дрымгар рузом ҳәа аниархәа, иңғашыеит. Ҳара ара анышә ҳажхеит иара дабарго ихәан, дәаан, иужуа анышәнтира таңәнди иаанхазом, ҳуаңек абри анышәнтирағы ҳаржиеит, – ҳәа реиңәеит. Ус иағыықалеит, инапала иижиз анышәнтирағоуп, Ефқан дантаха анышә дахъамардаз.

Ведат ипсі ғаны таны дынхарғы, уаха шытакхана дахынхәрп ғәні ғашамаит, рхәоит дыздыруаз.

Иабаңа ыпсаурыз акәын Аңсны злаз. Лабәба аbara азингырымымамызт, иағыырлахынтымамызт. Аха ипсадғыыл зегзы рааста амца қыауқәад ианалагылаз аара зәашыхаз Ведат хымз маңк инахыхәнаны ауп ипсі ғаны аbara дахъахъзаз ипсадғыыл.

Абри аамта көаң иаалғаны пхәызбаки иареи ажәағы еимырдахъан. Аха уи инагзамхаз, иәхтәзәләс лахынтыхеит иара изын. Уи архәызба иахыа дтаңаңароуп, ғыңға ахшара дрануп...

Ведат ипстазаара көаң ақны узвынсы узымцо, аибашыра иадхәалоу даеа хтыскыры ықоуп. Иара ипсі штаз аусиат иөхан. Дантаха аштах ауп ианырба уи аусиат. Уи ианыпшүеит дыштахоз шидыруаз.

Ғыңға иашыңа, иахшыя, иаб, иан, иуаңа итахцәа зегзырышқа ахәра қантқоит згәи нирхаз ианарыжырц азы.

Абас икоуп ашәкәи атқакы:

«Аңдәа Ду ихъз сыманы сажәа салагоуп.

Схы айқыс иеиңасшо сан – абри ажәа сыйыс аитәз иахъбасымхәаңыз даара сәғи иалоуп. Уи ҳара ҳышыншәаңоз ауп. Сан, бүзбабақәа сара иссызшәаңоз. Убри азын бара била салагоуп. Бара бахынты сара исстаху ҳәа ықоуп. Актәи: ан ләақ узышәаңоз рхәоит, аха уи бара ҳалалс исзықайа.

ЗЫҚЕРДА ЕИҲАЗТӘЙЗ АҚЕРАХЬЫМЗА

Иеңесила имаңаңыз атәла ағәбылы? Уи ишьа иаланы динит ада узхәа зом. Иқалап, иеиҳабаңа рұқынты апсүаа рзы иаҳаңа изирхазарғы... Исыздыруам, исыздыруам... Издыруа, зыгера зго, иеиҳабаңа, иртәңға, иқәлаңа еиңәкны ирхәо ауп: зегзырыла үзықәгәйшаз, дышхәгәйшаз зан дыңғаны, уи лыңхарра мырзқәа зашыңа аитқаңа ирхызыгәз, заб изыиарғажаңа иакәни изҳаан жәаф шықәа нағзаны изхимтәңиң Валери Берхамов.

Ақәрахъымза илымкаа иахыа уажәраңза сааует. Иңашытәума ағырхатда ихы зәңитказ сыңғазаара схы ахызбааузар... Апстазаара шықәсыла ишшәәтәым идыруаша, иқәра шышиқәса наңданы Аңсныңа еибашыра дааит. Кабарда ахатагәапхаратә гәйыңқәа еиңәзкаауз ижъар ақәхеит. Валери еиликаахыа, зықәра намзаци, ағазатқәеи аибашыра иаармыштырқ ахәра шықтаңаңа зегзырыла үзыңған Владислав Арзынба.

Шықәсбажак иашыңа дрывагыланы аибашыра мца далаң, ужәраңза ахызатә ашышәбжы, бзарбзанхык атқаңыжы змаңаңыз ахәычы. Дыңшыхәғын, аға имса зкуаз, ижәилоз дырлан, хатарыла мшызда изыздауаз Валери. Аудағы инишәәз ажәа ңора ақәзәм, еиҳаразакты ағататан ииз ашәа, Валери аибашыңа рғәи штыңхуа, ңора аирипхыз, Валери дызлаш ҳархәтәқәа хыттыр анақәха, иғызәеи иареи итәхаз рыпсыбағәеи, зхы иамыхәо ихәз аибашыңа ралгара реаңыркит. Уи азын азы иртәни. Уахынта амца рыхәртцеит. Валери БМП ңжаңаны ағы еиҳеңкит, аха ахымца зығыншыз апулемиотты ааныкылоит ҳәа дәзаны иғанынеиха, нақынтыи аснаипер ихызатә ихытәңкәа итәшәеит. Ааңынра алагамтаз иәхтәараны икан Валери Берхамов дызхымзаз Аиаиара Амш иазикхъаз иашәа.

Леон иорден занашын аибашыры иқалақ гәакы Бақсан данаарга, еизаз, ахәычы еибашыра дышпәрәштүауз ҳәа аепнүхәа иаңаңәон. Убасқан, ажәлантә реиҳабы Валери днеихагылан, ушхәычызғы ҳөүхит, ҳашыңа рәаңхыа хымызғы ҳаумыргеит ҳәа ииңәз зегзырыла үзыңқәа рғәи иарғылеит, ағырхатда еишиңәу ажәларқәа ртоурыхағ атың шникылаз шықәнарғәгәеит.

Валери еибашыра данцоз атқаңәтәнтәи ақлассағ дтәан. Ашкол иалго зегзырыла үзыңқәа рғәи ииңәизатәи ақлассағ ихъз ахымца ахәтоуп.

ГАЛАМИА

Батыл Цъопуа

АГБАҚӘА ХЫНХӘУЕИТ

ириман алшара кавказтәи азқәа рұқы аибашыразы византиятәи афлот аиқәыршәара» ҳәа.

Аңсугаи адығаи идүрғылон агбакәа ө-хық, аибашыгатәи ахәаңәтәтәи. Убри аан иаңаңәтәеп, адәахътәи аиңшашаареи иаку аиғартәшьеи шрымоугы, аңсугаи азы.

Aңсуга, шытрака ирзааңғоу адығақәа реиңш, апшаша ҳәйкәан инхон, жәйтәнатә аахыс амшын гәйла иныңкәоз гәымшәақәаны, агбакәа рырғылара иазқазас уастаңәнды еиңырғылуан.

Атоурыхтәа-Кавказтәа Г. Л. Зизария иусумтақәа рұқы иазғеитон, аңсуга-адыға жәләр зәңынхоз адғылтқақыра бейан агбакәа рырғылара ианаалоз матәаңәла: агбагылара ианаалоз атлақәа рұла ибеназ абиаршәириқәа, ақшаша, аихаматәхәла, ажъира ус ағиара бзия аман, апра, ашахақәа, агбашаха үхәа рұра иазқазан.

Аетнограф Ш. Д. Инал-ида излашыңақәирғәгәо ала, изаатәи ашышыңақәасбажа аperiод азы Византиятәи аимпериеси Аңсни ирибжылан амшынты қәадазы аиқәшашаатра. Ақәада иаңаныңа, агбакәа, агбакәа рөғичагақәеи, егырт амшынта хархәақәеи рұла реиңәиршәара. Уи адагы, атоурыхтәи литературақны иарбоу «азынқәеи абағаи

адыга (ачеркесстә) нышъақә капанлеи амазгәйт рхы-
пхъазаралеи еиңшәм. Апсуа шхәақә – ахъачаи ашхәеи –
капанла еиңшәмәзт, ирыман амызгәйтқә өба ркынза.

Ашәышықәсақә ирьлагзаны, еиуеншымыз ажә-
ларқәеи аимпериақәи рнырра иалтшәнәи, апсуаа
ирьлешт рхатәи еибашыгатә ғба хкы – ашхә –
ашьақәыргылара. Убри ахкоуп ичиду псаҳрак ама-
замкәан XIX ашәышықәа азбҗанза иаиз.

Аурыс-Кавказ еибашьраан, Амшынеиқәатәи афлот
иатәиз жәабала аибашыга ғбақәа рыла ишьақәылаз,
арратә-мшынта «Апсуа экспедиция» еиңекан. Аурыс-
Кавказ еибашьра иахъеит апсуаа мшынла рныкәареи
аибашыга ғбақәа рыргылареи реилаҳара. Иара аус хкы
ахата бжазит, шәфыла агбаргылафцәа-ауасцақәа усурда
инхеит.

XIX ашә. антәамтазтәи ахытхырта излахәо ала,
аерман хылтшәтре змаз урыстәлатәи атуцъарцәа
хәмариала Апсны идиргылон ахәаҳәтратә ғбақәа,
избанзар, даараца рхыпхъазара рацәан усуртада инхаз
апсуа қазацәа-агбаргылафцәа, урт ауста ицхыраафсыгы
аусура изыхиан.

Ари ашхәа – рацхъатәи жәтциуп, рацхъатәи
өазышәароуп, ижәйтәзатәи агбаргылареи мшынла
аныкәаре, урт ирьцу ақьабзәеи рзы ашьыларақәа
реитарәиаракны.

Нак-нақ, ари апроект ахәақәа иртагзаны ҳәни
итоуп, апсуаа реибашыгатә шхәақәа ихаду хәй-хкык
рыргылара:

1. Ашхәа
2. Амар
3. Аматмар
4. Алашькындар
5. Ахъача

XIX ашәышықәсазы, Амшын Еиқәа апшаҳәа хатала
иатааз Диубуа до Монпере, амшын қәылафцәеи иареи
анеицыла ашьтахь инартбааны еитеиҳәон, ила ишабоз,
Кәыдрытәи акра (мыс) азааигәара амшын ақны
идумыз ахәаҳәтратә флыка ишақәлаз апсуа қәылафцәа
рнышьақәа өба, убри аан, Акәантәи ахылаңшратә аурыс
арратә ғбақәа ашхырааразы иаанаанза, ақәылафцәа
афлыка рымпүттархалахъан.

Жәйтәнатә аахыс амшын изладхәалаз ала, апсуаа
римшынта терминкәа ргәылацәа ирымьрдон-акыртцәа,

агырцәа, амшын афықәантәи адыгаа, аубыхқәа... Уи
иазкны ақадемик Н. Марр ифуан: «Апсуаа, ҳәарада, амшын
ус азы, ргәылацәа рзы иртәафцәан». Ф. И. Бларамберг
иазгәеитоит: «Убыхи, чепсүи, гусие, занимавшие устья
речек Пейсва, Шиаке и Зузе, впадающих в Черное
море, научились у своих соседей абхазцев заниматься
пиратством... Если их удастся удержать на расстоянии
пушки, судно спасено, но если идут на абордаж, то чаще
всего берут верх».

Апсуа жәақәа «ашхәар» ма «азырхәа» урысшәала
«пират» ҳәа аанагоит. Еиқәаны икоуп еиғсоу
аквадратқәа рыла хәдела ахәмара «Зырхәи хәмарра» –
«Пиратская игра», уи антицепт атарауаф В. К. Кәытниа,
ақыта Аацы, Султан Аөзба иажәақәа ркынтаен.

XIX ашә. алагамтазы агбаргыларағи иреиғүу
устаңы дыпхъазан, Лыхны ақытән инхоз агбаргылаф
Зыгә-ида Баҭакәа. Иара дыруаңәкын, 70 бзарбзан
рыла еиқәыршәаз афрегат аргылафцәа. Уи иргилеит
Қылашьбей, анафс, атырқәа султан ҳамтас ииңеит.
Қылашьбей Леипча ңхыисс данааигоз, Акәантәи
Мгәызырхәа ылыштатаны инаиштит аныш дукәа
өба, атаа мшынла Акәақа дааргейт. 1824 ш. Гамба
ишинысу ала, агбақәа ускан идумыз, ипсабаратәымыз
абағәаза иадгылон. «Абаагәара арымараҳала икоуп
ижәйтәзатәи атхәа ду ахаҳәтә хыжәжәарақәа, урт агба
хәыцқәа раанғасырта ақәын».

Голландиатәи аныкәаф Николай Витсен ифуент:
«Амшын Еиқәа арыттархала инхойт ажәлар, ирыхъзуп

абасцәа, апсацәа ма абассцәа... Дара қырысиянцәоуп, аха
зынза ақырысантә таскәа ирықәенәзом...

Игәымшәоу мшынныкәафцәоуп, зны-зынла, урт
ирхъканы Каффнәи Константинополька азсара шәртоуп.
Дара ркны ацара ықајам, аха аитңыцсхларатә
хәаҳәттра мәсаңыргойт атәцәа рыла, цхаңзала ма астәкәа
рыхбәйбзәала (мех), Амшын еиқәақны дара ирымоуп
Ешизумуни ҳәа абағәаза бзиа. Зны-зынла ачеркессәи
агырцәеи ирабашьуеит».

Спенсер, Анапа инаркны азиас Егринза, иқәынхо
аяацсыра зегы – ачеркезкәа – ҳәа дрыштоуп. 23-
тәи исалам шәкәақны ғырштәыс иааигоит, тагалан,
1830 ш. Шәача иқалаз ҳтыск. Апша ғәгәа иахыркыаны
Урыстәлатәи ғбак апсырал ланаштыр ақхеит. «Уи
збаз ачеркескәа руазәк амшын ацәкәырпра ғәгәа хъаас
имкықәа, дызсаны акорвет дазаағәахан, атрос ڌикеит,
акорвет ирызгәамтазакәа азы ақәарахы имғаннагеит,
анафс абордаж азуны, агәып зегы рыткәеит...»

«Апсуа деибытоуп шәақыла, ахәала, қамала;
реиҳарағык уи адагы рыштахь иавтюуп атапанча. Урт
икылкааны ихысует, рнаршә бзиоуп, иеисузаргыы
еиҳарак ршыапы иқәгыланоуп ишесисуа... Амшынта
қәыларакәа раан дара еиҳарак рхы иадырхәоит иауу,
зпынта хтәрәпсөу анышьақәа, урт рныкәашәа даара
иццакуп, ахыгәра (палуба) рымазам, зны-зынла
Ф-мазгәытк рымоуп, 12 ма 24 жәға аманы» (1843 ш.)

«Абахинцәа (апсуаа – авт.), Тыркәтәыла иахынцшу
жәларуп, уажәштә ирымоуп хыпхъазара рацала бұйы-
рла еибытоу анышьақәа, амшын ақәара иазааигәәаны
иқәйлоит. Ашхәархәыфцәа хыпхъакыртас ақәатәи
ашыцәа (бухта) анроу, иара убас, пицундатәи, ҳа-
нахъала зегъ ҳзеиңшы ҳанықала, аамта қыағ иалагзаны
атуцъарцәа рышхәақәа Редут-Кале неишьа рымамкәа
иқалоит, ускан, Урыстәлантәи афат-әжәтә арахъ
иаҳзаамго, ҳадгылтакырақәа рахъ ҳзымнеуа ҳаны-
қала, Апсны маңара ақәзам иаҳцәиыз» – ҳәа ифуан
Урыстәыла адәнәйкатәи аусқәа рминистр, аграф
Нессельрод, 1819 ш.

«Урыстәыла апсуа ңшаҳәа хылаңшра азнауеит, аха
уи иааннакылом амшын ақны ишәартоу ақәыларқәа
мәсаңызго ашхәархәыфцәа. Урт қәылоит ихәхөу, зытца
қыапсү, ажәйтәзатәи аготқәа ркамарақәа иреиғүу
агбақәа рыла. Арт асасдқылара змам атыпқәа ркны,
аңшадара иааннакылаз ахәаҳәтратә флыкақәа
дырхәуеит». (Ц. Фамен, 1818 ш.) «Дара (апсуаа – авт.)
амшын ақны даара ирацәаны архәракәа қарткоит» (Еире,
1830 ш.), «Амшынғықәантәи апсуаа Амшын Еиқәақны
агха қазтаз агбарныкәафцәа ирықәланы идирхәуеит»
(С. Броневски, 1823 ш.)

1824 ш. Гамба изағеитон: «Черкессиеи Апсни
рыжеларқәа жәытәнатә аахыс азы ақны архәракәа
мәсаңыргон... Ахәынҭқарпхәыс Екатерина илгаз
аиаирика әарданелтәи азыбжылахъа лымса
анаадырты, амшынта ҳәынҭқаррақәа реиҳарак рымса
анаатха инаркны, ачеркессәи апсуаа дырсөгыхы
мшынла архәракәа ирьлагеит.

Агбаргыларатә қазара (Черкессиеи Апсни – авт.) иаҳ-
иәианы икоуп, Холи (Хоби) Фазиси рыпшашәақәа ркны
ааста». 24-ғылк ажәфатшыфцәа зкуаз апсуа флыкақәа

дрыхцәажәо иатшишьеит иара, «Гыртәыла ирзымдыруа,
ачеркессәи апсуааи ркны традициала еиқәаны икоу
арт ағбақәа ишьақәдиргәозар, Амшын Еиқәа апшаҳәа
Анапа инаркны Елырнза иқәынхо ажәларқәа абырзентә
хылтшытра рымоуп ҳәа?»

Тыркәтәылатәи ахытхыртақәа: «...аха апсуааи,
егыртгы, апхаста ғәгәа артоит атәыла... Рамазан
маззы (май 24 – ииүн 26) 1560 ш. 15 жәфала инықәо
афлыкақәа рыфлот Гониитәи абаа иақелеит. Ағацәа
(апсуаа) ғәгәала еибашьит, ирақәафы ауаа ҭарханы,
шытакыа ихынхәит».

«Ес-аағынра иааует Абазақәа, еимыртәоит ави-
лаиет Гуриели. Адырра қаутсоит, абыржәгы Абаза
авилаиет Гуриели дақәланы, еимитәеит ҳәа. Иара убас,
адырра қаутсоит, ҳтәйлағацәа иақәларқа аеазықатара
иағуп ҳәа». (Батымтәи асанджак – авт.).

«Аамта қытқ анца ашьтахь апсуаа ңшы-флыкак
рыла иақәлелит Архаве (иахыатәи Тыркәтәыла – авт.),
итарпәні, 47-ғылк ауаа тәәаны иргеит» – 1571 ш.

«Уи адагы, апсуаа ң-флыкак рыла ақыта Макриал
(иахыатәи Тыркәтәыла – авт.) иақәланы, идирхәит» –
1571 ш.

Антикатәи авторцәа излархәо ала, апсуаа
рхылтшытра иатәи агениохзәа абырзентә туғъарцәа
рзы ишәртәз мшынрхәыфцәан. Урт қазарыла Кавказ
апшаҳәафы изсон итшәаз, иласыз ашхәақәа рыла. Урт
25-30-ғылк ауаа ркуан. Рығынқәа рахъ ианығъежуаз,
рышхәақәа рзы иманшәалаз аргылартақәа ахъымамыз
ақнитә, ишьтихны, рыжәфа иқәыргыланы абрахахъ
ирғон (20).

Апсуаа еиқәырханы иааргон рабацәа мшынла
рныкәаратә қазара. XVIII ашә. Вахушти ифуан, апсуаа
«мшынла инықәоит, ңшық, ңышә, хышә-ғылк зкуа
афлыкақәа ирықәтәаны. Еиҳарак Гыртәылеи Гуриеи
рыпшашәақәа ркны османлисааи алаңқәеи (лазовчане)
рыфлыкақәа ирықәлоит. Адғыл ақны аибашьраан
апсуаа кәадоуп, ирласны ихъатдеит, аха амшын ақны –
ихъатуам, ырмч-рылша ғәгәоуп».

Ақәра ду змоу абыргәца еитархәоит, ианғақәаз,
рылала ишырбаз апсуаа ашхәақәа азиас Мчыш амшын
алалартакыи инаганы, афада изсо, абақны ишыртә-
хуаз. Ақыта Мгәызырхәа азааигәара, иахъа уажәраанз-
гыи икоуп «Ашхәа ахыртәахуаз» ҳәа хъзыс измоу атып
(Ашхәатәахырт). Арт ашхәақәа иркуан 10-15-ғылк ауаа,
урт рыла амшын ихъылон, абордажтә тәаҳәақәа рыла ага
иғбақәа аанкыланы, ирабашьуан.

ицәгъамкә аңыраареи ахылаңшреи анамаз, уи даараңзак ишазымхозы, Аңсны зегзы амәханакыртә атагылазааша шықамызгы.

Аха 2014 шықаса инаркны, 5-6 шықаса ирылғанзы, уамакала игәйгәтажхеит абызшәа арғиара аус, даара илақәйт уи финансла аикәйршәара. Ахәүкә рзы еиқәдиршәоз, итрыжкуаз, иаздырхиоз аметодикатәи асахъаркыратәи литератури, здумлияж һартцоз амультильмкәеи, абызшәа дыртцаразы аелектронтә цхырағзакәеи, ателеуроккәеи ухәа, акы-әба рыда, зегъ аанкылахеит.

Иахъатәи атагылазаашаңы уи еицәмхазар еиғымхеит. Ҳаяажәлларраң илақәйт ахатәи абызшәахь ирымаз азәлымхара, ргәи ацәкахауа иалагеит уи знапы алакыз ауаагы. Аамта цоит, арахь аңсшәа атагылазааша еиҳагы иуадаымхозар, имариахом. Агәйгра ҳаман, өңд амчрахь иааиз аиҳабырагы еиҳа инартбаан абызшәа аус иахатгылап ҳәа, аха иаалыркъан ҳазташәаз апандемия аамта ңетъа ирылнамыршозар ақәхап... Макъана ус ҳааниует. Аха имәйгәкә ипсхъада. Ахәйнәтқарратә бывшәа атцаарафы уаф дахынтызыхымхәуа ахықәа ҳаннеилак, «точка невозврата» ҳәа изыштыу, нас даара иуадафонит ҳбизшәа архынхәра, зынза иаҳдэйзиргы алшоит. Иахъакара ишәртән иқамлаң ҳәа сгәи иаанагоит ҳтагылазааша.

Адунеи ағы зегзы ирзеиншү тенденциаҳеит адоухара алақәра, акультура акахара, атәйлақәа рмилаттә интеллигенция ыңсызғехара. Аха урт ирымоуп рхы злеиқәдирхо ахәйнәтқарра ғәгәақәа, аус руеит ахәйнәтқарратә, ауаажәлларратә институткәа зегзы, аус ауеит азакәан. Ахәйнәтқарратә сферакәа зегзы рөи мәхакы ҭбаала ахархәара рымоуп, рхәйнәтқарратә бывшәақәа. Урт ҳара ҳбизшәеинш ашәртә итагылам. Ҳара аамта өңд ағафхә даара ҳуашәшәирихеит. Иҳамои, иаҳзынхеи ҳхы злахъахъко инструменткәас?

Иабақоу иахъа аңсуа интеллигенция? Иуахаң оғацаза ыржызы, ипсызехеит урт рымч, рнырра. Җъагыларла роуит имиркантитләу ахатәи интерескәа. Ҳаз-хазы реенифиршент, еидызкыло мчы ҳәа, идеиа ҳәа акгыз рымамкәа. Еснагъ ҳажәлар раңхъа иғылаз, иахъа ажәлар ирылаңшоит. Дара рами, уажәы-уажәы еиташо, зеңзызасаха иахъатәи адунеи ағы ҳдоухатә ориентиркәа ҳзырбаша. Аңсуа интеллигенция роуп, сара сгәанала абызшәа аикәйрхара, уи апозициақәа рығәгәара, амәхак артбаара, ихәйнәтқарратә бывшәаатәкъаны ақаттара атцаара ықәзиргылаша, уи азбара амфақәагы аазырпыша. Абри ипшъоу уалны зегзы иҳадуп.

Ақыршиқәа лтшәа бзиала аус зуаз Аңсуа бывшәа ағиара ахәйнәтқарратә фонд, иара инанагзоз аус анағсангы, амч зқәымхоз, аха ихымпәдатәиз ауснагзатәкәа рығзбара азтцаара изныкымкәа иқәнаргылахъан Аңсны аиҳабыра рәғаҳъа. Ҳатала сара, афонд анапхғағыла ҳаңасабала ирыдымзалахъан сколлегақәеи сареи аус здуланы еиқәхаршәаз, зда ңсыхәа ықамыз ҳәа иҳаңхъазоз аусмәағатәкәа программа. Аха ҳәйнәтқарра аибашьра аштакъа инаркны иахъа уажәраанзагы изтагылоу

аудағрақәеи амилаттә ресурсқәа разымхареи иалдыршомызт комплексла, асистематә қашшы атаны арт атцаарақәа рығзбара. Сықәгылара ахыркәшамтәз сирзаатгылар стахуп.

Аңсны ахынзанаңаа зуа Аңсуа бывшәа ззымдыруа дыртцаrei, ахәйнәтқарратә бывшәахь аиасреи рзы зда ңсыхәа ықам, хымпәда иқататәу ҳәа иҳаңхъазо, иконкеттәу ажәалагалақәа:

- Ахәйнәтқарратә бывшәазы азакәан анагжара амеханизмкәа аус рыдулара.

- Аңсуа бывшәа артцаа аңт аартра.

- Акәа ақалақы Аңсны егырт ақалақыкәеи рхны иааипмұркъазакәа аус зуа абызшәа артаратә центркәа реиғекаара. Ҳазы ахыбрақәа рзалхра, ҳамта иақәшәо алингәфонтә кабинеткәа, акомпиутеркәа, аинтерактивтәи ақоммуникативтәи методикатә цхырағзакәа рыла реиқәйршәара, аңтаратә рхны аус зуа артцааңаа разықатцара, мамзаргы:

- Ахәйнәтқарра усбартқақәеи аиқаарақәеи рхны иахъабалак ҳөйдапсадатәи акурсқәа раартра, аусзуғцәа ахәйнәтқарратә бывшәа атцаразы атагылазааша рытара, мчыбжык ахъ ғынта ма ҳынта саатки бжаки иреитцамкәа ауроккәа рымғағара, аудақәа рзалхра, артцааңаа, ақласстә ҭәқәеи, артцагатә материалкәеи рыла реиқәйршәара.

- Аңсуа ҳәыңтәи мультильмкәа рстудиа аикәйршәара.

- Аңсуа телехәаңшрағы ахәйнәтәи канал аартра, иааипмұркъазакәа ицо ахәйнәтәи дырратаракәа реиқәйршәара, ахәйнәтәи «ю-тюб» аңсшәахь аиагара. Ателқәа, асмартфонкәа, апландештәи рзы априложениакәа (аңтцаақәа) реиғатара.

- Аңсуа школкәа рхны ақлассқәа ршара, аңсшәа бзиан издыруеи иззымдыруеи, ахәйнәтәи ҳаз-хазы разықатцара, издыруа - программак ала атцаара дыртцаа, иззымдыруа - даәа программакала. Абызшәа здыруеи иззымдыруеи дыртцаа аметодикақәа еиңшым, артцага шәкәрәагы еиңшымзароуп, досу рдирра ағазара иақәшәо иқатцазароуп.

- Аитагаратә центр ду аартра.

- Аңсны ахынзанаңаа зуа аусмәағара ахәйнәтқарратә бывшәахь аиғаразы атерминологияи аусмәағаратә бланккәеи реиқәйршәареи, аофициалтә шәкәрәеи, арекламатә қыдымларықәеи, аңқаңтәиқәеи аиқәшашатракәеи ухәа, реиғатареи.

- Ахәйнәтқарратә бывшәа ахархәареи азакәан анагжареи ирхылаңшуа ахәйнәтқарратә комиссия аңтцаара.

- Аңсуа бывшәа амилаттә корпес аус адулара.

Иахъа, ҳмилаттә интеллигенция еиғашаны, ҳаз-хазы иахъықоу, иахъыңсақьюу, иахъеидкылам ҳаңиара, Җъақа ҳцара даара иаңырхагоуп ҳәа сгәи иаанагоит.

Аңсуа бывшәа аикәйрхара аидеиа милаттә идеиак аҳасабала ақәшамыкәа реиғидыркылароуп аңсуа интеллигенция. Убр азы иатхызар қалап үаажәлларратә еиқаарақ, хейдкылак аңтцаара, доухатә, интеллектуалтә центрк аҳасабала.

Алхас ЧХАМАЛИА

МУШЬНИ ЛАШӘРИА УРЫСТАЫЛА ИҲАРАКЗОУ АҲАМТА - АПАТРИАРХ ЛИТЕРАТУРАТӘ ПРЕМИА ИНАШЬОУП

Аңсны жәлар рпоет, Аңсны атцаараңыррақәа ракадемия академик, Д.И. Гәлия ихъз зху Ахәйнәтқарратә премии, иара убасты В.В. Кожинов ихъз зхуи «Ахътәи Дельвиги» апремиақәа (Урыстәилатәи Афедерация) рлауреат, «Ахъз-Адш» аорден I ағазара занашыу Мушьни Таииа-ица Лашәрия ианашыуоп Урыстәила иҳаракзу аҳамта - Апатриарх литературутә премия.

Аққаңаа Кирилли Мефодии рыхъз зху Апатриарх литературутә премия алаураетцәа ранашьара аңт аренация Х аиубилеит сезон мәғысит сыйнта, латтара 20 рзы Урыстәила ахтнықала Қызырса Иныхабаа Ауахәама еизарақәа рзал ағы. Ари апремиа аиуразы иқәгылан зынза 8-фык ақандидатцәа. Урт рхыңхъазарағы икан Урыстәилеи уи антыти ииңдирдүруа ашәкәйшәа апетцәеи.

Ацқаңаа Кирилли Мефодии рыхъз зху Апатриарх литературутә премия - ари есышықәсатәи литературутә премиоуп. Уи аңттан декабр 25, 2009 шықасы Аурыс Иашахаттараң Уахәама Ипшъоу Асинод азбарала, иағыранаршьоит «Аурыс литература арғиарағы иалкау алагалазы». Апремиа азкуп Аурыс Иашахаттараң Уахәаме алиттературутә еилазаарақәеи реимадара ашықәыргылара, арғиара. Ҳықәкыс иамоуп ауаатәйсса руасышәатәирдоухатәиқашшықәарышиқәрәарағы злагала дуу ашәкәйшәа ралкаара. Алаураетцәа ралхра иалкааны фымтак иадхәалазам: зых ршьо, ҳасаб ззыруа, иаайдкыланы, автор ирғиамтақәеи, илшамтақәеи, ихаттареи роуп.

Мазалатәи ажбытара алтшәақәа рыла, Апатриарх литературутә премиаҳи иқәгыла 8-фык рахътә иалхын ҳфык: Мушьни Лашәрия, Владимир Малиагин, Андреи Убогий. Урт аҳамтақәа рнапағы иритепт Аурыс Иашахаттараң Уахәама ахатарнак, Апатриарх

литературутә премия Ахылаңшратә палата амазаны қәғаф, Калугатәни Боровсктәни амитрополит Климент.

«Сара сырғиара - ари сыжелар зқынышықәсалатәи рфырхаттараң төурых ауп, иудағаң атагылазааша қәа ирыламырзкәа ақырысдан иашахаттара еиқәйрханы иаазгаз...», - иазгәеитеп Мушьни Лашәрия апремиа анианаршьа аштакъ.

Мушьни Лашәрия иҳағысиз ашәйшықәа 60-тәи ашықәсқәа рзы Москва Алиттературутә институт ақны аттара аницоз инаркны иғымтәкәа аурыс бывшәахь иетаргон. Урыс бывшәала раңхъаңа қәен аурыс иаажеинраала қәа реизга шәкәи тыжыны 1971 шықасы, ииахъзын «Смерть камня».

Иалкааны иазгәеаттәуп, Аңсны жәлар рпоет Мушьни Лашәрия ирғиарағы ичиду атып шааннакыло ақырысдан динхаттара, ақырысдан хәыцра, ақырысдан культура, уи аштамтақәа еилыха архыаң ибартоуп. Убартқәа инарчыданы, Мушьни Лашәриадеиңдердүреит абағаттара змую еитагағылай ақасабалагы. Аңсшәахь еитегахъеит М.Лермонтов иғымта «Мцыри», А. Пушкин иажеинраало ироман «Евгени Онегин» (2010 шықасы ари аитагазы Кремльтәи Ахан ағы Урыстәила Апрезидент Дмитрии Медведев хатала Мушьни Лашәрия иғәйшы иаиркеит «Пушкин имедал»), Шота Руставели иепикатә поема «Абжыас-цәа зшәү», Г. Лонгфелло ипоема «Гаиавата изы ашәа». Апоет, академик авторс дрымоуп Аңшығыра «Ауасиат өңд», «Аңсалттыр» аңсшәахь реитагақәа.

Аурыс бывшәахь иетаганы итрыжхъоу Мушьни Лашәрия ишәкәкәа рахътә иалыркаауа иреиуоуп: «Золотое руно» (апоема), «Отчизна» (иажеинраало ароман), «Звезда рассвета» (апоема).

Гәйик-ңсықала идаңышәа итептәи Мушьни Таииа-ица Лашәрия Урыстәила иҳаракзу Апатриарх литературутә премия ахыланаршьа!

Ирена АХПХА

АПСАДГЫЛ АМҚАҚӘА

ихәда артмақ азна ахы хишьит уи далараазаразы. Мақьтат Апснықа данаа ашътах хара имгакә ахәақәа адыркит, уахъ ағъежъра қаломызт. Арахъ Мамет иаҳшыцәа ракәзар, иртәхын дңаны итаацәа Апснықа иаанигарц. Аха атагылазаша злакәз ала уахъ уаҳа дзым-ди иқалеит, абра даанғыланы иашъа ихәычы Макьтат иаазара далағеит. Мамет акыр данынха икоу збап ҳәа Апснықа диштәланы даауеит иашъа еитѣбы Ағзба Қыри, уигы ахәақәа анадыркы Апсны даанғыланы анхара далағеит, аха ахша димоуит.

Абас ала Мамет итаацәа рахъ иғъежъра алшара қамлеит, Апсны ғың атаацәара далағеит ипшәма Хагаа дыртыпхан, аха ахшара аиура иаҳкъаны лыпстазаара далтцит, лызқәа тың алхын Ешыра ақытән. Санду ишылхәоз ала уи илыхшаз Заабет Ағзба даара иитәхын иан лнышәйнтра ипшәа, аха иаҳытңы ианца ашътахъ, аамта рыңдәцейт, иаҳықа затыңгы рәңызит. Мамет ғыңца ахәычкәа раазара дағын, ус аамта анца ашътахъ Мамет иғыңцы атаацәара далағеит, ипшәма Гәйнаа дыртыпхан. Уа ихылтцит ғыңца апацәеи ипхай.

Санду лассы-лассы исеиталхәөн лтаацәа ртоурыхкәа. Уи ишылхәоз ала, Мамет шәйшиқәса инреиҳаны ихытцит, егъарааны дубаргы Тырқәтәила шықоу ихы рханы дтәаны, ижакъя шлаза, еснагы ибжы нытқакны ашәек ихәөн, иапхъалаҳнейни ҳаниғаңшлак иаабон илағырзқәа иғашы ишцоз.

Уи еснагы игәы итыймәдо итан раңхъатәи итаацәа. Даара ахатцара злаз Ағзба Заабет дрыцхрауан иашъцәа аиттбацәа. Ус ишықа, 1937 ашықә азы ддырзуеит санду лаб Макьтат, ақыта еиҳабыс аус зуз.

Aңсуа рәес Ағзаа пату змоу жәлоуп ҳәа ипхъа-зуп, санду ишылхәоз ала, урт Ахан-ипацәа иртәуп шұртала, Ешыра ақытән инхон, аха убас атагылазаша қалеит, иаҳымтқы амуя. Урт ғың нхара ҳәа икоит Қеланырхә – Арғыта.

Санду Раиса (Дучка) Ағзпхә абицарала Матамеиаа дыртыпхан. Уи лаб Макьтат дшыхәычыз деитымхеит, иани иаби ридунеи ырсахит иара хәйшиқәса анихытцуаз. Үсқан Макьтат иаб иашъа Мамети иашъеитбы Қырии Тырқәтәила икан, уахъ иагаз Матамеиаа маңзамызт, үсқан ала сара санду лаби лабду рыда зегъы уахъ иаганы икан. Мамет уа атаацәара аптицеит, ғыңца апацәа драбын. Апсны иаанхаз иашъа ипа дшыхәычыз деитымхеит ҳәа адирра аниоу Апснықа дааит, ғыңца ипацәеи ипшәма пәхәыси ажәа нарытән, ахәычы диманы дшыхынхәуз ала.

Урт ирханыз излархәуала, Макьтат иаб Җамшығә ахы раңааны иман, иара дахынхоз атып ағы тұла дук ашъапағы анышә иеитеит, дшыңсуаз анидыр, ахәычы

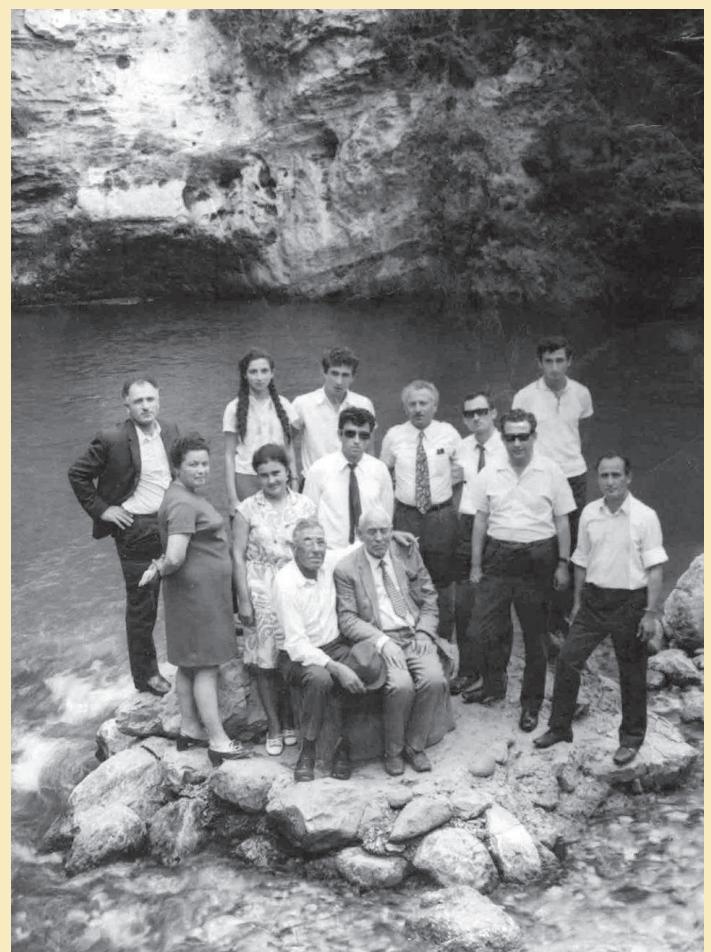

Уи итаацәа пшығык ахәычкәа рани дареи еизынхеит. Убасқан Заабет урт дрыцхрауан излаилшоз ала. Аха урт реиҳабы Миша аибашъраан дтажеит, егъырт хәйычкәәнаны иаанхеит. Заабет урт каймыжыйт, атцара диртцеит, Рауф аҳаирпланла аңырра итсоит ҳәа Харков дтәлеит, Заабет ишыраарапа. Даара ихы бзианы иааирпшуан, атцара бзианы итсон, уи агады, аспорт аганахъ ала Украина ачемпион ҳәа дқалеит, аиҳабацәа зегъы иеигәрғыауа ишықа, Қеланырхә иатәыз азәы иғны инаиштит ашәкәы еиқәтәа Рауф иаб дышдырзыз ала. Атцара ахытцоз аиҳабы илағырзқәа изынкыломызт, уи даара ихъааигеит абас еиңш икоу астудент бзиа итцара. Уи Рауф акабинет дынеигалан ус иеиҳеит «уара уеиңш икоу астудент бзиа ицәүзә даара сара сзы ицәгьюп, аха уаҳа псыхәа ықам, амала уттара уалгаразы Қарттәи атцара аиҳабы сиацәжәеит, убрахъ уиаргойт» ҳәа. Үсқан Рауф аптырагы далағахъан, уи далгоит Қарттәи аңырра атцара. Убри ашътахъ дтәлоит Саратовтәи ауниверситет аиуристтцара. Убри далғаны дааны ишъапы дықәглаңза Заабет дицхрауан.

1968 шықәсазы Заабет (Чың) инаигзеит даара акраамта игәы итакны имаз, Тырқәтәила инхаз иаб иашъцәа дңаны рбара. Уи уаңзагы итәхын, аха арахъ ахәычкәа абыда инхаз ааныжыны дзымцеит.

Сара санду излалхәоз ала, уи уаҳа ицара Апсны зегъы ирьлатцәеит. Үсқантәи амтазы уи даара имариамызусын. Тырқәтәила дахынеиз иашъцәа рыпстазаара иалтхъан, иашъа еитѣбы ипшәмеи иашъцәа рөңдөгөврү рхәйчкәеи ибейт. Урт даара ргәи иаахәеит, Тырқәтәила инхоз апсуга зегъы ирнығит Апснытәи Ағзба иашъцәа ибоит ҳәа дышнеиз. Даара пату иқәртцеит, ачарақәа изыруан ақытәкәа рахъ дганы. Заабет иашъцәа рыңқәкәйнцәеи иареи еицәжәеит Апснықа ишығеҗекуала.

Дгъезжыны Апснықа дааит, шықәсик ашътахъ дысадгыыл ахъ сасра иаауеит 70 ш. зхытцуаз Ағзба Езати 40 шықәса иртәгылаз Матамеи ица Ихсани. Урт раара даара иус дуны иқалеит Апсны. Адәиғба ианақәт, Езат длышамхышгылан адгыыл дагәзит, илағырзқәа изнымкылауа дтәууон. «Абри сара даара сазыңшын, –

иҳәеит Езат, – сыцкөын дыңсын сымтәуаузеит, аха Апсны санааи сымтәуар сымычхәит».

Үсқан ишахәтаз ала ашәартадара акомитет аусзуғәеа, апартия аусзуғәа зегъы ирдүруан асасцәа шаауз. Ианаагы, есімша афициалла иаании ирбон, иаҳызоз зегъы рдүруан. Арт асасцәа дахыкәа Арығта иганы Мамет дахынхоз ағнататы ачара рзырут, иара убас Арығта санду лашъа Ағзба Тон (Харитон) иғғы ачара рзырут. Сара сабду Ахба Такә урт рымашә иакәын, уигы Аңандара иғаганы ачара рзиуит. Иара убас Апсны зегъы ддүрбеит, урт Тырқәтәилақа ианца санду илхәеит акы лтахымкәа, дара рыда хәйыцырта лымамкәа дышықа. Ус аамта цеит, аибашъра қалаанза шықәсқәа шагыз Заабет иашъцәа руазәк ичкәйнцәа Екъмети Метини Апснықа иаауеит нхара. Урт ағыны аахәаны Гәдоута анхара иалагеит, атаацәара иалалеит, ахәычы бзиақәа раазара ишағыз арыщара ду иақәшәеит, Екъмет ипстазаара далтуеит, аха уи ихшара рыла угәи иазхаратәи икоуп.

Метин Гәылрыңшықа дцеит нхара, ғыңца атылхәацәа хазынақәа драбуп. Егы Заабет иаб иашъа ишылтқәәз Тырқәтәила иаанхеит. Ағзба Заабет ииаазоз ахәычкәа зегъы ршыапы иқәиргылеит, аха иара ихатәы пстазаара изацымтцеит, уи санду даара лгәи иалан еснаг.

Санду дахынхоз Қеланырхә Арығта амға даара ибааңсын, ғыла аиасрагы мариамызт, ахәынцәа уакуан, раңхъаңа абра амға қазтаз Заабети Рауфи роуп...

АПСНЫ АҚАЗАРА

АПСНЫ АҚАЗАРА ИСКУССТВО АБХАЗИИ ART OF ABKHAZIA
ABKHAZIA SANATI آذارا فن KUNST DER ABCHAZIEN

№4, 2021

АПСНЫ АКУЛЬТУРА АМИНИСТРРЫ АТЫЖЫМТА

Итыңеит 1979 шықеса раахыс

ИАНҚЕОУ

Арифа ҚАПБА

Аҳаракыра харантә иубартоуп 1

Олег ДАМЕНИА

Иахъа ҳазқеу амға: ҳабананагои уи? 3

Анатоли ЛАГЭЛАА

«Апстазаара уакара схытцеит»: Апоет, аибашьғы Саида Делңча
лгәалашәара изкны 6

Алеқсан ЛАМИА

«Бисмарк» 9

Нонна ҖӘАЗДХА

Зыжәлар рхъаа зхъааха 12

Геннади АЛАМИА

Зықера еиҳазтәзыз ақеражыымза 15

Баттал ЦЬОПУА

Ағбақәа хынхәеит 15

Гәйнди КӘҮІЦНИА

Абызшәеи Апсуа Ҳәйнҭарра адеицши 18

Алхас ЧХАМАЛИА

Мушни Лашәрия Урыстәыла иҳаракзую аҳамта – апатриарх
литературатә премия ианашибоуп 21

Ирена АХПХА

Апсадгыл амғақәа 22

Аңаа иану асахъақәа, атыхымтәқәа:

Актәи адәкъағы – Аибашъра аамтазы Аңсны ахақәимтәа зхы ақызыңаз ҳашыңдаа рбака.
Ақ. Гәдоута.

Афбатәи адәкъағы – Аңсны Раңхъатәи Ахада В. Г. Арзынба ихағсахъа. Аскульптор
В. ҆иенәа иусумтә.

Ахәтәи адәкъағы – ҆аанбзиала Ашиқес ғың!

Апшыбатәи адәкъағы – Асахъатығы В. Гамгия ихъз зхәо азыргара.

Аредақтор хада Геннади АЛАМИА

Аредақтор хада ихатыпуда Гәйнди Азынпхә

Асахъаркыратә редақтор Гарри ДОЧИА

Акорреқтор Нонна ҖӘАЗДХА

Амазаныкәгағ-акыпхъығы Арифа Ақеспхә

Компьютерла аиқыршәағы Анжела Къетиапхә

Аусеиқекағы Диана Ағемаапхә

Шықесыкхъ пшынта итыңда анаукатә-популиартә,
аказаратцааратә журнал саҳъарк.
Ежеквартальный, научно-популярный, искусствоведческий, иллюстрированный журнал.
Ақалакъ Ақәа, Ажәанба имға, ағны 9. Атөл.: +7840 226 00 72.
Город Сухум, улица Званба, дом 9. Тел.: +7840 226 00 72.
Akazara.akazara@yandex.ru

NM
NATASHA MAKUSHEVA
RETOUCHER
ЕААНЫБЗИАЛА!

2022

Формат 60x90 1/8. Иқаңа, ақылпхъ бұрыц 3.
Атираж 1000. Ағацапка № 36.

Иқылпхъуп АУН «Ақылпхъ ағны» ақыны,
үк. Ақәа, Ешба имға, 168.

**Аңсны Ахәынҭқарратә бираڭи,
агерби, аҳамҭақәеи апъызтаз**

В.В. Гамгия

aquafon

